

WERNER SOMBART VE AVRUPA İKTİSAT TARİHİNDE MUSEVİLER

Werner Sombart and the Jews in the Economic History of Europe

Kürşat Haldun AKALIN*

ÖZET

Değiştirilen poliçeler veya ipotek senetleri, banka makbuzları, rehin işlemleri gibi ciro edilebilir belgeleri Avrupa'da tanıtan Museviler olmuştur. Bu belgeler, borç almada kişisel borçluluğu biçimsel yükümlülüğe dönüştürmüştür. Bu borçlanma araçları, Talmudik dönemler boyunca Museviler arasında kullanılmıştır. Sombart, bu araçlarla ilgili düzenlemelerin Talmud'da ve daha sonra da rabbinik tefsirlerde düzenlendiğini belirtmiştir. Avrupa'da bir yabancı olarak Musevi, kendi ticari grubunda serbestçe davranan bir bireydir. Musevilerin kazanç peşinde koşması, kurumsal sınırlamalardan özgür olmuştur; irade güçleri ve destansı girişimleri, yenilikçi kapitalist güçler haline gelmiştir. Sermaye birikimleri, kapitalist düzenle bütünleşmelerini sağlayan faktör haline gelmiştir. Faiz karşılığı verdikleri borçlar, iş hayatında çalıştırılan kapital haline gelmiştir. Serbest piyasa ve pazar talebi, ekonomik faaliyetlerinin gelişmiş öğeleridir. Museviler, biriktirilecek bir sermaye kaynağı olarak, herkesle ticaret yapma ihtiyacı içinde olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Rothschild, Museviler, Werner Sombart

ABSTRACT

In Europe, Jews introduced such negotiable instruments as bills of exchange for security, bank notes, and mortgage deeds. These instruments transformed credit from personal indebtedness into formal obligation in borrowing.

---

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, haldunakalin@osmaniye.edu.tr.

These credit instruments were in use among Jews during Talmudic times. Sombart cites that regulations regarding such instruments were made in the Talmud and in later rabbinical exegesis. The Jew as a stranger in Europe is an individual acting free of his traditional group. Jewish pursuit of gain is freed from institutional constructions; their power of the will and of the heroic enterprises becomes the innovative capitalist forces. Their capital accumulation is an enabling factor integrating the capitalist order. Money lending means to put capital to work. Free market and market demand are advanced components of their economic actions. Jew, as a source of the capital to be accumulated, have always needed someone with whom to trade.

Key Words: Capitalism, Rothschild, Jews, Werner Sombart

GİRİŞ

Museviler, bu dünyada çok fazla çalışmayı, parasal servet edinmeyi, çeşitli ülkeler içindeki yaşamlarının en önemli güvencesi olarak görmüşlerdir. Bu maksatla da, çiftçilikle uğraşmak yerine, parayı elde tutmak istemişlerdir. Para, adeta varlıklarının tek güvencesi haline gelmiştir. Göçebe bir haldeki yaşam, toprağın sonu gelmeyen uçsuz bucaklığından ve kır hayatının sade çekiciliğinden kendilerini daima uzak tutmuştur. Bunlara tamamıyla karşıtlık oluşturacak türde, doğrudan para kazanmaya yönelik yaşamaya kendilerini zorunlu hissetmişlerdir. Rasyonel ekonomik faaliyet, yaşama tarzlarını biçimlendiren en önemli etken haline almıştır. Para kazanma uğraşısı rasyonel davranışı beraberinde zorunlu kıldığı ölçüde; Musevinin kişiliğinde, çölleri aşan gezginciliği ile ticaret merkezlerine yönelen göçebeliği birleştirmiştir.² Sürekli olarak parayla ilgilenmesinin bir sonucu olarak gezginci ticaret yaşamı, Musevinin doğal yaşam görüşünün niceliksel ve niteliksel yönüyle daha fazla yakınlaşmasını sağlamıştır. Musevi, gerçek yaşamın tüm gizemlerinin parayı kazanma ve kullanma becerisinde saklı olduğunu kavramış; parayı edindikçe de, paranın büyüsel güçlerini keşfetmiştir. Böylece paranın rasyonel işleticisi haline gelmişler, para kazanma ve kullanma becerisini sürekli geliştirerek de rasyonel ekonomik etkinliğin öncülerinden biri olmuşlardır. Karşılaştıkları her olay, paranın kazanılmasında olduğu kadar borç

2 “Her şeyden önce dünya kapsamında önemli bir olay olarak anımsanması gereken konu, Musevilerin 1492 yılında İspanya’dan, 1495 ile 1497 yılları arasından da Portekiz’den çıkarılmış olmalarıdır. Columbus’un 3.Ağustos.1492 tarihinde, Amerika’yı keşfetmek ümidiyle Palos’tan denize açıldığı günün hemen öncesinde; yaklaşık 300.000 Musevi de İspanya’dan Navarre, Fransa, Portekiz ve doğuya doğru kitleler halinde göçe zorlanmıştı. Vasco da Gama yıllarında ise, doğu Hindistan’da dahi Musevilere rastlanılmaktaydı. Pirene’nin diğer kısımlarına da giden Museviler bulunmaktaydı. Bu yıllar içinde Avrupa’nın farklı ülkelerine dağılmış olan Musevilerin kesin bir sayısını verebilmek, tamamıyla olanaksızdır. Yine de, I. Loeb, İspanya ve Portekiz’de 1492 yıllarında 235.000 Musevi’nin yaşamakta olduğuna inanmaktadır. İki asırlık dönem boyunca kaldıkları bu yerlerde Musevilerin sayısı, Castile’de 160.000 kişi ve Navarre’de de 30.000 kişi olarak tahmin edilmektedir. Bu insanlara ne olmuştur? Leob, bunlar içinden yaklaşık 50.000 kadarının vafit edilerek Hıristiyanların arasına katıldığını, dinlerinde sebat gösteren 20.000 kadar Musevi’nin göçe zorlanarak ortadan kaybolduğunu, tahmin etmektedir. Musevi göçmenlerden 90.000 kadarının Türkiye’ye, 2.000’inin Mısır ve Tripoli’ye, 10.000 kişinin Algiers’e, 20.000’inin Morocco’ya, 3.000 kadarının Fransa’ya,9.000 kişinin İtalya’ya, 25.000’den fazlasının da Hollanda, Hamburg, İngiltere ve İskandinavya ülkelerine, 5.000’e yakınının ise Amerika’ya gittiğini tahmin etmektedir. Musevilerin uluslararası ticaretteki bu yeteneğini çok etkin bir şekilde sergilemelerinden belki de asırlar sonra; Adam Smith, bu uygulamaların aynısını benimseyerek uluslararası ekonomideki bilinen teorilerini oluşturmuştur.” (Sombart 1911: 247)

verilerek kullanılması becerisinin geliştirilmesinde de Museviler üzerinde derinden tesiri olmuştur. Sürekli hale getirilen gezginci yaşam, ister istemez tüm servetin kolaylıkla taşınabilir olmasına zorlamış; Musevilerde para ve mücevherat becerilerinin gelişmesi, böylece hayat tarzıyla daha da uyumlu olmuştur. Çölleri aşarken ve denizlerden geçerken para, Musevinin biricik yoldaşı ve güvencesi olmuştur. Sürülme tehlikesine ve her türlü haksızlıklara uğrama ihtimaline karşı para, Musevinin tek koruyucusu haline gelmiştir.

Musevilerin Filistin diyarındaki yaşamı giderek zorlaşmaya başladığı bir sırada, özellikle de ikinci tapınağın da yıkılmasıyla (M.S.70) birlikte; kaçınılmaz bir sonuç olarak, büyük miktarda ülke dışına yayılmalar gerçekleşmiştir. Sombart'a göre, Judea'da 225.000'den fazla insan olduğu halde, Kudüs'ün nüfusu 25.000'den fazla değildi. Ortaçağın başlangıcının hemen sonrasında, Filistin dışındaki Musevilerin sayısı bundan çok daha fazlaydı. Ptolemies dönemi Mısır'da, toplam nüfusun yedi ya da sekiz milyon olduğu halde, bunun bir milyonunun Musevi olduğu söylenmektedir. Philo, kendi yaşadığı günlerdeki Musevilerden çeşitli ülkelere dağılmış nüfuslarının bir listesini vermektedir. Musevilerin, Avrupa'nın sayısız kentlerine dağıldıklarını ve buralara yerleşmiş olduklarını belirterek; Avrupa, Asya, Libya, kara ve adalarına yerleştiklerini, sahil boylarında veya iç kısımlarında bulduklarını açıklamaktadır. Yine de, ikinci tapınağın yıkılmasıyla birlikte, Hıristiyanlık öncesi dönemde ne kadar Musevinin dünyanın çeşitli ülkelerine göç edip giderek buralara yerleşmiş olmalarının o kadar çok önemi de yoktur. Gezgin Musevilerin yolları nasıl bir yön takip etmiştir, bu önemlidir. Yaklaşık olarak 5. asrın sonuna gelindiğinde Babil tamamıyla boşalmış bir haldeydi. Başlangıçta çok yavaş bir şekilde ve sonradan da hızla olmak üzere, Musevi göçmenler Arabistan, Hindistan ve Avrupa'nın önemli yerlerine yerleşmeye başlamışlardır. Konumlarının sürekli olarak güvensizliği içermiş olması, belirli bir toprak üzerinde yerleşmeyi düşünmelerini, kendileri açısından olanaksız kılmıştır. Dünya üzerine yayılan Musevilerden ancak çok önemsiz sayıdaki kısmı, bazı yerlerde tarımsal etkinliklerle uğraşmıştır. Fakirlik, tarımla uğraşmanın en önemli nedeni olmuştur. Muhtemelen 16. asır Polonya'sı, bu bakımdan en iyi örneği oluşturmaktadır. Sombart'a göre, Polonya'da Museviler arasında çiftçilikle uğraşanların olmasına rağmen, büyük çoğunluk kent yaşamını tercih etmiştir. Nitekim Sombart, Polonya kentlerindeki her 500 Hıristiyan tüccarın yanında 3.200 Musevi tüccarın bulunduğunu belirtmiştir.

1.AVRUPA YOLUNDAKİ MUSEVİLERİN ULUSLARARASI TİCARETE KATKILARI

Rasyonel ekonomik faaliyetin Avrupa'da benimsenmesinde ve ekonomik canlılığın Avrupa'nın güneyinden kuzeyine doğru bir seyir içinde ortaya çıkmasında, gezgin Musevilerin son derece büyük bir payı olmuştur. Musevi gezginler bir yöreye uğradıktan sonra, o bölge halkının ekonomik gelişme dönemleri arasında şaşırtıcı

ölçüde bir benzerlik bulunmaktadır. Tıpkı, karanlığın üzerine doğmuş bir güneş gibi Museviler, Avrupa'yı bir uçtan öteki uca geçmiş, yeni bir yaşama tarzını tanıtmış ve benimsettirmiştir. Böylelikle, hesaba dayalı etkinliğe olanak tanımayan geleneksel eylem biçimi Avrupa'da bir yok olma sürecine girmiştir. Musevi halkının değişen kaderinin çok kısa bir özeti verilecek olunursa, 15. asırdan itibaren böyle bir toplumsal işlevi görmeye başladıkları öne sürülebilir. Sombart'a göre, Musevilerin tarihindeki iki önemli olay, Avrupa'nın toplumsal değişiminde kendisini öncü durumuna getirmiştir. Musevi halkının, dünyanın her bir yanına göçe zorlandıkları bir sırada, yeni kıtalar keşfedilmekte ve en güçlü karışıklıklar kendisini hissettirmekteydi. Pirene yarım adasından göçe zorlanan Museviler, buradan giderken dahi talihlerinin sona ermediğinin ve henüz başlamakta olduğunun bilincine varmış kimselerdi. Sayısız Musevi, buldukları yerde kalabilmek ümidiyle, Hıristiyanlığı kabul etmek zorunda kalmıştı. Philip II'nin engizisyon mahkemelerinde, sadece Musevi oldukları için işkencelere maruz kaldıkları yıllarda, artık bu ülkelerin kendileri için dinmez bir azap yeri olduğunu görerek, doğdukları toprakları terk etmenin üzüntüsünü hissetmişlerdir. Engizisyon şiddetini yaşatan bu asırlardan sonra, 16. asrın sonunda, İspanya ve Portekiz Musevileri, diğer ülkelere gitmelerinin yaşamsal bir önem taşıdığı gerçeğinde, görüş birliği yapmışlardı. Musevilerin buralardan ayrılmasıyla birlikte, hiçbir kimsenin ummadığı bir gerçekle yüz yüze gelmişti. Pirene yarım adasının herkesi imrendiren bu ekonomik başarısı ve toplumsal gönenci süratle yok olmuştu. Her yerde olduğu gibi, Musevilerin Alman kentlerinden çıkarılışları ile ekonomik çöküş döneminin yaşanması aynı tarihsel dönemlere rastlamıştır.

Gittikleri her yerde, Museviler, rasyonel düşüncenin, hesaba dayalı faaliyet biçiminin öncüsü olmuşlar³; kişinin kendi davranışları üzerinde daima özdenetimli ve bilinçli olmasını sağlayan akıl ve iradeye bağlanmasının, insanın kendisine güvenmesinin kapılarını da açmışlardır. Dinsel inançlarından dolayı haksızca zulme uğrayan Museviler; gittikleri her yere rasyonel ekonomik eylemin kültürel değerlerini taşımışlar, buralarda ekonomik gelişmelerin temelini atmışlardır. Ülkelerin ve kentlerin, hiç de önceden tahmin edilemeyen bazı nedenlerden dolayı ekonomik önemlerinin artmaya başlamasıyla birlikte; ilk İspanyol Musevileri de, bu andan itibaren ortaya çıkmaya ve ticaret merkezlerine yerleşmeye başlamışlardır. Ancak, 17. asrın ortalarına doğru gelindiğinde Musevi aydınların zihniyet değerleri üzerinde yapmış oldukları tesir çok daha şaşırtıcı ve önemli olmuştur. Uluslararası hukuk ve siyaset felsefesi hakkındaki düşüncelerini açıklayan Musevi aydınlar; eski Musevi diyarındaki yapının, Amsterdam'ın hukuku için mükemmel bir örnek oluşturacağı yönünde ayrıntılı araştırmalar yapmışlardır. Sombart'a göre, o sıralar Museviler,

3 “Leghorn, 16. yüzyılda ekonomik başarı ve gönencin giderek yaygınlaştığı birkaç İtalyan kentinden biri olmakla, en iyi örneği oluşturmaktadır. Artık Leghorn, Musevi göçmenlerin büyük bir çoğunluğunun gitmeyi arzuladığı bir İtalyan şehri durumundadır. Almanya'da Hamburg ve Frankfurt, Musevi göçmenleri kabul eden önemli sanayi ve ticaret merkezleriydi. Hollanda'ya gelince, 16. asrın sonuna doğru, serbest piyasa mekanizmasının işleyişini kapsayan ekonomik gelişmelere bir anda sahne olmuştur. Amsterdam'da ilk sinagog 1598 yılında açılmış, 17. asrın ortalarına gelinceye kadar Hollanda'nın pekçok kentinde Musevi topluluklara rastlanılması çok olağan sayılmıştır. 18. asrın başlarına doğru Amsterdam'daki Musevilerin sayısının 2.400 kişi olduğu tahmin edilmektedir.” (Sombart 1911: 36)

Amsterdam'a Yeni Kudüs derlerdi. İspanya sürgünüyle birlikte, pek çok Hollandalı göçmen, İspanya'dan ve özellikle de Antwerp'ten gelmişlerdi. Museviler içinde Hıristiyanlığa geçmiş olanların dahi 1532 ve 1539 yıllarındaki bildirilerle, Antwerp'te kalmaları yasaklanmıştı. Söz konusu bu yasak, 1550 yılında yeniden yasal bir hükme bağlanmış olmasına karşın, yalnızca altı yıldan bu yana oturmamış olanları kapsamıştır.⁴

Hollandalıların sözlerine bağlanarak hürriyetleri için mücadeleye girişmişler ve daha kuzeydeki kentlere doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. Antwerp'in dünyanın en önemli ticaret merkezi ve para piyasası haline gelmiş olmasının, Marannosların geliş ve gidiş dönemleri arasına rastlaması, son derece dikkat çekici bir konudur. Benzeri olgu İngiltere'de de gerçekleşmiştir. Sombart'a göre, ülkenin ekonomik gelişmesi⁵, İspanya ve Portekiz'den gelen Musevilerin kabul edilerek yerleşmelerine izin verilmesiyle aynı zamana rastlamıştır.⁶ İngiltere'de Cromwell, Fransa'da Colbert uluslararası arenada ülkenin ticari üstünlüğü ele geçirmesini sağlamak amacıyla, Musevi girişimcilere ülkenin kapılarını açmışlardır.⁷ Fransa'nın büyük ticaret merkezlerine yerleşen Museviler, bilgi ve deneyimleriyle ekonomik etkinlikte önemli başarıları elde etmişlerdir. İsrarlara rağmen, Museviler, Amsterdam'a gitmek gayesiyle, Antwerp'ten çıkınca; bu kentin nasıl bir ekonomik geriliğe uğradığı, herkes tarafından bilinmektedir. Antwerp'te, Musevilerin kentten çıkmalarıyla birlikte, ne kadar büyük bir değerden yoksun kalmış olduğu, 17. asra geldiğinde daha da iyi fark edilir olmuştur. Aynı durum, Hamburg için de geçerli olmuştur.

4 “Antwerp'te 1653 yılında toplanan bir komite, Musevilerin tekrar kente gelmelerinin ne kadar büyük bir önem taşıdığını aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir: Kamu çıkarı açısından başlangıçta bir tehdit ve kaygı kaynağı olarak görülen Musevilerin, kendilerini ticarete adanmış olmaları, ekonomik hesap üzerinde büyük ilerlemeleri sağlamaları, faizcilik içinde edindikleri ustalıkları sayesinde, Katoliklerin büyük bir çoğunluğunun çok değerli mülklerine el koymuş bulunmaları bir yana; ülkenin her köşesinde ticaretin canlanmasına yaptıkları katkıları, çok büyük miktarda altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin ülkeye girmekte olduğu, devletin parasal ihtiyaçlarını karşılamada daima yeterli oldukları, asla unutulmuş değildir.” (Sombart 1911: 18)

5 “Aynı nedenler yüzünden 17. asırda Hollanda'da da aynı tavsiyelerde bulunmuş olması, hiç de rastlantı değildir. Manasseh ben Musevi ailesi İngiltere'ye göç etmeye başlayınca, Hollanda hükümeti derin bir kaygıya kapılmıştır. Ticari ve mali yeteneklerini İngiltere'ye aktaracakları, parasal sermayesini de İngilizler için kullanacakları tahmin edildiğinden, çok dehşetli endişelere kapılmıştır. Londra'da büyük elçilik görevindeyken, Neuport, Manasseh ailesinin isteklerini bildirmiştir. Aralık 1655 yılında bildirdiği raporunda, kaygıya gerek olmadığından söz ettikten sonra, Manasseh ben Israel, beni ziyarete gelerek, Hollanda'da Musevilerin başına hiç arzu edilmeyen bir sayıya gelmediğini belirtmiş, İspanya ve Portekiz'deki engizisyon cinnetinin yanlışlığından söz etmiştir.” (Sombart 1911: 32)

6 “İngiltere'de Edward I (1290) idaresi sırasında ülkeden çıkarıldıktan sonra, Cromwell yönetimine (1654-1656) gelinceye kadar ki dönem içinde, hiç bir Musevi'ye rastlanılmadığına inanılmaktadır. Britanya'daki Musevilerin tarihiyle ilgili yapılan çok kapsamlı araştırmalar göstermektedir ki, İngiltere'nin her yerinde Musevi daima olmuştur, ancak 16. asra gelinceye kadar sayılarından ve etkinliklerinden pek haberdar olunamamıştır. Museviler, İspanyolların yünlü kumaş ticareti elinde tuttukları gibi; ipek ve özellikle kırmızı boya, şeker, karabiber ve baharat, hint baharatı ve incileri üzerinde tekel konumuna ulaşmışlardır. Neredeyse ihracatın tamamı Museviler tarafından yapılmakta, Venediklilere ürün arz etmekte, ayrıca borsa simsarlığı işlerine de girişmekteydiler.” (Sombart 1911: 15)

7 “İngiltere'de Museviler, ekonomik düşüncelerini uygulama azim ve kararlılığında olan Cromwell tarafından da teşvik ve himaye görmüşlerdir. Cromwell, ülkeye Musevi girişimci ve finansmancı gelmedikçe, mali ve ticari gelişmenin sağlanamayacağına inanmış olduğundan, iş yapmak isteyen Musevi tüccarlara ve bankerlere her türlü olanağı sunmuştu. Musevilerin, İngiltere devletine parasal desteği sunmadığını sanmak, tarihsel gerçeklere hiç önem vermemek anlamına gelir. Tıpkı Cromwell gibi 17. asır Fransa'sının büyük devlet adamı olarak anılan Colbert de, Musevilerin ülkeye gelecek ekonomik faaliyetle bulunmalarına sıcak yaklaşmış, bu girişimci sermayedarlara yasal kolaylıkları getirmiştir. Colbert'in buyruklarından biri olan Languedoc idare tasarımıyla Marsilyalı Musevilere sunduğu geniş ticari olanaklar sayesinde ne kadar büyük yararları edindiği, gayet açıktır.” (Sombart 1911: 17)

Buldukları ülkelerin yasalarına bağlı ve kültürel değerlerine saygılı olan Museviler; hiçbir şekilde idaresi altına girdiği devletlerin aleyhlerine çalışmamışlar, hiçbir entrikanın aleti haline de gelmemişlerdir. Merkantilist politikanın Batı ülkelerince benimsendiği yıllarda; üretim ve ticarete yetenekli, sermaye sahibi Musevilerin, pekçok devlet tarafından vatandaşlığının istenir olması⁸, örnek alınması gayet doğaldır. Ekonomik uğraşların tümünde ve mesleki etkinliklerde Museviler para ve hüner sahibi kimseler olduklarından, girişimci sınıf içinde de etkin bir konumda bulunmaktaydılar. Museviler, kıymetli maden, dokunmuş kumaş, gereksinimi duyulan her türden ürünün üretim ve ticaretiyle uğraşmalarının yanında, ekonomik hayata deniz sigorta komisyonculuğunu da kazandırmışlardır. 15. asırdan başlamak üzere Almanya'nın modern ekonomik yaşamının oluşum süreci içinde, Musevilerin yaptığı katkılar, Musevilerin tarihi ve Avrupa'daki ekonomik ilerlemelerinin gelişmesiyle paralel gitmiştir. Musevilerin gayretleriyle ve hatta önerileriyle, devlet, ekonomik yaşamın merkezinde yer almıştır. Musevilerin, bu ekonomik gelişmeleri içindeki katkısı, iki yönlü gerçekleşmiştir. Museviler, bir taraftan rasyonel ekonomik davranışın biçimlenmesine kişisel davranışlarıyla zorlayıcı tesirde bulunurlarken; diğer taraftan da, girişimcilik ruhunu, iş disiplini ve iş ahlakı, dakiklik ve çalışkanlık gibi erdemleriyle donatarak insanlar tarafından benimsenir bir hale getirmişlerdir. Yasalara bağlı kalmaları, aldıkları her kararın yasal içerik taşımasına özen göstermeleri özellikleriyle Museviler; ekonomik yaşam içinde daima örnek kimseler haline gelmişlerdir. Yasaya bağlılıkları ve girişimcilik ruhuna katkıları yönüyle, uluslararası ekonomik ilişkilerin gelişmesinde çok önemli paylarının bulunduğu, kimse tarafından yadsınmamaktadır. Modern devletin oluşumu sırasında, rasyonel ekonomik faaliyetin ön plana çıkartılarak, kendisine özel biçimlendirmelerini düzenleyen örgütsel nitelikleri esas almasını sağlamasıyla Museviler; günümüzün iş yaşamını yönlüten ticaret mekanizmasının pekçok ayrıntılarının yasa hükmüne alınmasını sağlamıştır. Böylece, rasyonelleştirdikleri yasanın hükümlerine bağlı kaldıkları ölçüsünde, diğer insanların karar ve eylemlerinde rasyonel olmalarını kolaylaştırmışlardır.

Modern iş anlayışını ve rasyonel davranış biçimini kendi kişiliğinde ve ruhunda özümsemişi düzeyde rasyonel ekonomik yaşama tarzını beraberinde getirmiş olmasıyla, Musevilerin⁹, Batı kültürü üzerindeki etkileri son derece heybetli olmuştur.

8 “17. asra gelindiğinde Musevilerin ekonomik hayattaki etkinlikleri dikkate alınarak, hızla gelişmiş olan Hamburg'un başarı ve refahı için, Musevilerin iş hayatında oynadıkları rolün kaçınılmaz olduğu sonucuna varılmıştır. Senato, Musevilere Sinagog yapmaları için izin verilmesi zorunluluğundan söz edilmiştir. Aksi takdirde, Musevilerin ülkeyi terk edebilecekleri endişesi dile getirilerek, bir anda gelişmiş olan bu kentin yok olma tehlikesiyle yüz yüze kalınacağı belirtilmiştir. Almanya'da 1697 yılında Musevilerin ülkeden çıkarılmaları gündeme geldiğinde, tüccarlar kararlılık içinde davranarak yardımda bulunması için senatoya gitmişler, Hamburg'un ticari geleceğini ciddi şekilde tehlikeye atacak olan böyle bir eğilime son vermesini dilemişlerdir. Yine 1733 yılında, senato arşivlerinden çok önemli bir raporu okumaktayız. Hisse senedi alım ile satımında, altın işlemeli mücevherat ile dokuma tezgâhlarında üretilen örgü imalatında ve ticaretinde Museviler genel anlamda bir uzmanlık kazanmışlardır. Ticaretteki dehalarıyla Almanları geride bıraktıkları ölçüde örnek de olmuşlardır. Geçmişte Musevilerin bu niteliklerini fark ederek almalarını sağlamış, kendilerine gereksinim duyulması için hiçbir neden olmamaktaydı. Almanya'daki Musevilerin sayıları arttıkça, büyük tacirler, imalatçılar ve insanların her türlü ihtiyaçlarını karşılayan işlerle uğraşanlar arasındaki konumunu da belirginleştirdi, önemli bir ekonomik etken haline geldiler.” (Sombart 1911: 19)

9 “Museviler, İngiltere'ye yerleşmiş olmanın bedelini, ticari dehalarıyla ve kültürel etkinlikleriyle ödemekteydiler. Nitekim ekonomik hayat üzerindeki canlandırıcı ve rasyonelleştirici etkilerini kabul etmiş kimseler; şayet Museviler bu

Levant'in¹⁰ uluslararası ticaretteki payı, kendisinin, 18. asır Fransa'sının en önemli kolu haline gelmesini sağlamıştır. Rasyonel ekonomik davranış düşüncesinin içeriğini kendi değerleriyle oluşturmuşlar, bunu faaliyet tarzı özelliğinde bütün yaşamlarına hâkim kılmışlardır. Avrupa'nın uluslararası ticarete merkezi bir konum üstlenmesinde, devletlerin ekonomik ve siyasi anlamda güçlenmesinde en büyük pay, sınırları içinde yaşayan Musevi vatandaşlarına aittir. 17. asrın birinci yarısında İngiltere'ye resmen kabul edilişlerinin öncesinde, tüm krallığın toplam ticaretinin önemli bir kısmı Musevilerin ellerindeydi. Bu bakımdan özellikle de Hollanda, çok çarpıcı bir görünüm taşımaktadır. Avrupa'daki ticaret merkezlerine yayılan, çalışkan ve dürüst Museviler sayesinde, Hollanda, dünya çapında etkisi olan ticari bir merkez haline gelmiştir. Buldukları her ticaret merkezinde kurdukları bürolarla güven içinde iş yapabilme serbestliğine sahip bulunan Museviler, ürün ve para teslimatında her tür endişeden uzak bir şekilde birbirleriyle sıkı ilişki halindeydiler. Büyük ölçüde, Musevilerin bu şekilde kurdukları yakın ve güvenilir ilişkiler sayesinde gerçekleşen ekonomik ve ticari işbirliğiyle, Batı yarım küre, alış verişi merkezi haline gelmiştir.

Musevilerin modern ticaret dünyasına kazandırmış oldukları bir diğer kavram ise, ticarete konu olan malların niteliğiyle ilgili olarak kast ettikleri kalite ölçüğüdür. Musevi'ye göre ticarete malların kalitesi, miktarından çok daha önemlidir. Müşterinin beklentisine uygun kaliteli mal hizmetinde bulunmak, Musevi'nin ticaretteki dürüstlük karakterinin en önemli koşulu haline gelmiştir. Müşterinin beklenti ve şikâyetlerini de dikkate alan kaliteli ürüne dayalı ticaret anlayışı, orta çağdan kalma ticari ilişkileri kökünden değiştirerek, ekonomik hayat üzerinde devrim tesirinde bulunmuştur. O günün kaliteli ürün satışından, bu günün satışla bitmeyen dostluk anlayışına gelinmesinde, Musevi'nin dehası ve gayreti asla küçümsememelidir. Avrupa'da halka kaliteli satışın yanı sıra, üst gelir gruplarına yönelik lüks ürün satışında da Museviler hep ön planda¹¹ yer almıştır. Modern zamanların ticaret tarihiyle ilgilenen

ülkeyi terk etmeye zorlanırlarsa, yalnızca, krallığın her yıl en az on bin poundluk bir gelir kaybına uğramayacağını, bundan daha fazla rasyonel ekonomik eylemin önemini kaybedeceğini belirterek, çok dikkatli davranılmasını salık veriyorlardı. Yalnızca Leipzig'de değil, Almanya'nın neredeyse tüm ticaret merkezlerinde çok uzunca bir dönem ticaretin ve üretimin önemli bir kısmı Museviler tarafından gerçekleştirilmiştir. Özellikle Bohemya ve Polonya gibi komşu ülkelerde sağladıkları zenginlikler çok fazladır. 17. asrın sonlarına doğru, Musevilerin, neredeyse Avrupa'nın bütün ticaret ve üretim merkezlerindeki işlerin önemli bir kısmını ellerinde bulundurduklarına tanık olunmuştur. Araştırmacılar, Almanya'daki rakamlara baktıklarında, Leipzig'deki ekonomik faaliyetlerde Musevilerin üstlendikleri büyük rolleri hayranlıkla kabul etmişlerdir. Leipzig'de ekonomik etkinlikte bulunan Musevilerin sayısı, 1675-1680 yılları arasında 416 kişiyken, 1830-1839 yıllarında 6.444'e ulaşmıştır. Ekonomik etkinliğe katılan Musevilerin sayısı, özellikle de 17. ve 18. asrın sonlarından, 19. asrın başlangıcına kadar hızlı bir artış göstermiştir. Hamburg'un, İspanya, Portekiz ve Hollanda ile giriştiği uluslararası ticaretinin neredeyse tamamı, 17. asırdan itibaren, Museviler tarafından yürütülmüştür." (Sombart 1911: 21)

10 "Çağdaş bir araştırmacı, Levant'in ekonomik ve ticari yaşamının; alıcı ve satıcısıyla, üretici ile tüketici arasındaki aracılık işlevleriyle, hisse senedi ve faiz işlerindeki üstün yetenekleriyle, özel nitelik gerektiren pekçok uğraşıdaki başarılarıyla, neredeyse bütünüyle, Musevilerin elinde olduğunu belirtmiştir. Levant'in özellikle de İspanya ve Portekiz ile olan uluslararası ticareti, 16. ve 17. asırlarda, hatta 18. asrın ortalarına kadar, dünya ticaretinin en kapsamlı düzeyini temsil etmiştir. İspanya'ya yerleşmiş olan Museviler de, burada Levant olan bu uluslararası ticareti kendi tekelleri altında geliştirmişlerdir. Levant'ın limanlarında ve önemli merkezlerinde, Musevilere ait bürolara ve mağazalara rastlanılmıştır. İspanya'dan çıkarılışları sırasında, pekçok Musevi göçmen, Avrupa'nın doğusuna giderken; bir kısmı da kuzeye doğru yol almıştır. Levantliler tarafından yürütülen bu ticaret, kısa zaman içinde kuzeydeki akrabalarla bağlantılı olarak alış verişi dönüştürmüştür." (Sombart 1911: 24)

11 "Lüks maddelerin ticaretinde tekelleşmiş olan Musevi, aristokrasinin moda dünyasındaki beklentilerine uygun bir şekilde 17. ve 18. asırlardaki lüks ticaret üzerinde olağanüstü bir hâkimiyet kurmuştur. Avrupa'da üst düzey gelir

araştırmalarda, Musevi iş adamlarının, uluslararası ticarete öğrendikleri devasa işlerden çok az düzeyde kuşku duyabilmektedir. Musevilerin ekonomik gelişme üzerindeki etkisi, sadece yeni ürünlerin tanıtılarak yeni taleplerin yaratılması yönünde gerçekleşmemiş; bununla beraber, satışlarda yeni yöntemlerin geliştirilmesiyle, eski ticaret anlayışının ayağı kaydırılmıştır. Kolonilerin kurulması¹², yabancı ülkelerde üretilen pamuğun boyanarak kumaş haline getirilmesi ve diğer pekçok ürünün niteliğinin böylece kaliteli kılınması, Musevi işadamlarının vazgeçilmez uğraşısı haline gelmiştir. Musevi'ye özgü ticaretin¹³ bir diğer önemli özelliği, çağdaş ticaretin gelişmesinde çok büyük bir önem taşıyan, çok türlü ve çok özellikli ürün sunma

gruplarının şiddetle gereksinim duyduğu ve Musevi'nin de üzerinde uzmanlaştığı bu ürünler şöylece özetlenebilir. Mücevherat ve altın işleri, kıymetli taşlar, inciler ve ipek kumaşlardır. Özellikle de altın ve gümüş işleminde üstün maharetlere sahip bulunmaları nedeniyle Museviler, kıymetli madenler piyasasına hâkim olmuşlardır. İlk önce incilerin bol olduğu kıyılarına ve özellikle de Brezilya sahillerine yerleşmiş olan bir kısım Musevi nedeniyle, inci ve kıymetli taşlar üzerinde ticaret üstünlüğüne erişmişlerdir. Doğunun ticaret merkezlerinde eskiden beri yakın ilişki halinde bulunmaları nedeniyle de, ipekli kumaş ticaretinde önemli üstünlüklere sahip bulunmuşlardır. Bundan başka, Museviler, kendi akrabalarıyla büyük ölçekli ihracat ve ithalat işlerine güvenle girişmiş olduklarından, ticaretin uluslararası boyutunda bütünüyle hâkimiyet kurabilmişlerdir. Musevilerin modern ticaretin gerektirdiği dürüstlük ve dakiklik gibi ahlaki niteliklere çok büyük önem verdiklerine, müşterilerinin beklentilerine uygun kaliteli ürün sunma gibi davranışsal özelliklerine sahip olduklarına, kesinlikle inanılmaktadır. Her bölgenin kendisine özgü kendisine özgü sayılan fakat dünyanın her yerinde gereksinimi duyulan ürünlerini dünya pazarlarına tanıtmışlar; buğday, yün, keten gibi maddelerin yanı sıra özellikle de 18. asır boyunca tekstil ürünleriyle de çok yakından ilgilenmişlerdir. Uluslararası boyutta, koloniler özelliğinde kurulan teşebbüslerde üretilen şeker ve tütün ticaretinde de öncü rol üstlenmek istemişlerdir.” (Sombart 1911: 23)

- 12 “Modern ekonomik yaşamın gelişmesinde, koloni yayılmasının gördüğü işlevi, asla küçümsememeliyiz. Orta çağ dönemlerinden itibaren Doğu ve Batı Hint adalarına pekçok Musevi'nin yerleştiği, her yerde olduğu gibi buralarda da ticaret işlerinde önde gittiği bilinmektedir. Avrupa ulusları 1498 yılından sonra, eski medeniyetin bu topraklarını ellerinde tutmaya başladığından, buralardaki ticaretin öncüleri haline gelmeleriyle Museviler, Avrupalı üstünlüğünün koruyucuları olarak kabul edilmişlerdir. Kesin delillere henüz ulaşılmamıştır, ancak çok muhtemeldir ki, Museviler, Portekizli ve Hollandalı gemilerle, Hindistan'daki sömürgelere getirilmiş ve yerleştirmişlerdi. Her nasılsa Museviler, Hollanda'nın bütün sömürge sahalarına doğudakiler de dâhil olmak üzere kapsamlı bir şekilde yerleşmişlerdi. Musevilerin, Hollanda'nın Doğu Hindistan şirketinde büyük ölçüde pay sahibi olduklarına inanmaktayım. Doğu Hint şirketinin yönetim kademesinde etkin olduklarına hiç şüphe yoktur. Şayet böyle olmasalardı, Hollanda'nın Java'daki gücü oluşturulamaz, güçlenemez ve bu tesislere de Cohn (Coen) denilemezdi. Üstelik Hollanda'nın kolonilerindeki valilerinin şahsiyet yapılarına şöyle bir göz atıldığında, Musevi olmayan kimselerin bulunduğu fark edilse dahi; Musevi olmaksızın şirketin yönetilmesi olanaksızdı. Kısacası, koloni teşebbüsü Musevi olmadan işletilemezdi. Daha sonra İngiliz efendileri buralara adım attıktan sonra, Musevilerin, Hindistan'ın ekonomik yaşamındaki gelişmelerine hangi kapsamda katıldıklarına dair ayrıntılı bilgiler edinilmiş değildir. Yine de, Güney Afrika ve Avustralya'daki İngiliz kolonilerinin kurulmasında, Musevilerin çok faal olarak katılmış olduklarına dair tam bir bilgiye sahip bulunmaktayız. Özellikle de, Cape kolonisi başta olmak üzere, bu gibi sömürge bölgelerindeki bütün ekonomik gelişmeler, Musevilerin faaliyetlerinin bir sonucudur. 19. yüzyılda Benjamin Nordan ile Simon Marks daha yirmili otuzlu yaşlarındayken Güney Afrika'ya gelmiş, gayretlerinin ve dehalarının birer eseri olarak, Cape kolonisinin sanayi gelişmesini olanaklı kılmışlardır. Julius Mosental ve kardeşleri olan Adolph ile James; yün, deri ve tiftik yünü ticaretini Avrupa'da başlatmışlar, çok yüksek kazançlar sağlamışlardır. Aron ve Daniel de Pass, balina sanayinde tekel haline gelirken; Joel Myers de devekuşu çiftliğini kurmuşlardır. Lilientold Hopetown, elmasları satın alan ilk kimsedir. Museviler, Güney Afrika kolonilerinde, benzeri öncü konumlarda aktif olarak yer almışlardır. Özellikle de Güney Afrika'daki Musevilerin önemli bir kısmının yerleştiği Transvaal'de, çok büyük ticari işlere girişmişlerdir. Benzeri gelişme, ilk toptan ticaretin başlatıldığı bir yer olan Montefiore'de ortaya çıkmıştır. İngiliz kolonilerine yapılan deniz ticaretinin büyük bir kısmının, çok uzunca bir dönem, Musevilerin elinde kaldığını söylersek, konuyu asla abartmış olmayız.” (Sombart 1911: 26)
- 13 “Montpelier'li tüccarlar, 1740'lı yıllarda, Musevi işadamlarının ekonomik üstünlüklerinden kaygı duymuşlar, yöneticilere dert yanmışlardır. Aldıkları yanıt ise çok ilginçtir; sizler de Museviler gibi kaliteli ve bol çeşitli ürünü pazara getirin, müşterilerinize karşı onlar gibi dürüst ve sevecen olun; Musevilere alışveriş için giden insanlar, sizlere gelmekte hiç tereddüt etmeyeceklerdir. Benzeri sözleri Leipzig'deki, dakik ve çalışkan, taahhütlerinde duran Musevilerle ilgili duymaktayız. Musevi tüccarlar, müşterilerine çok çeşitli ve en yüksek kaliteli ürünleri sunmuş olmalarıyla tanındılar; dürüstlük ve sevecenlikleriyle müşterileri üzerinde olumlu intibaları uyandırdılar. Ticari işlere çok yararlı ve kazançlı etkilerde bulundular. Benimsettirdikleri davranışlarıyla Museviler, çok yönlü ve çok çeşitli kıldıkları ticaretin yapısına uygun bir şekilde; özellikle de, sanayi üretimini tek yönlü olmaktan çıkartarak, çok çeşitli üretime yönlendirdiler.” (Sombart 1911: 25)

gayretidir. Ürün çeşitleri, kalitesi ve değeri hakkında giderek uzmanlaşan Museviler, çok geniş kapsamlı alışverişler diyarı haline getirdikleri piyasalar için güvenilir hakem rolünü de kısa zamanda üstlenir olmuşlardır. Altın ve gümüş madenlerinin keşfi ve işletilmesi, bunların sanayi ve ticaret merkezlerine getirilerek ekonomik yaşamın kârlı kılınması; Avrupalılar tarafından, kolonilerde üretimin örgütlenmesini zorunlu kılmıştır.

Sanayi devrimi çağı öncesinde Musevilerin ticaret anlayışlarının en önemli özelliği, Musevi tüccarların İspanya, Portekiz ve diğer ülkelerden hazır para getirme olanaklarının olmasıyla ve bu çok yüksek parasal kaynakları kârlı işlerde kullanma yeteneklerinin bulunmasıyla ilgilidir. Amerika'nın merkezinde ve kuzeyindeki ülkelerde yeni altın ve gümüş cevherlerinin bulunması, Musevi tüccarların işlerini daha da kârlı ve zorunlu kılmıştır. Daha Amerika'nın keşfinin ilk gününden itibaren, Avrupa'nın ekonomik yaşamı üzerinde, çok güçlü bir baskı ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı da, Amerikan dünyasının oluşturulmasında¹⁴, modern gelişmenin bir etmeni haline gelecek muazzam miktardaki ithalatının gerçekleşmesinde, Museviler çok önemli işlevleri yerine getirmişlerdir.

Dünyanın bütün finans ve ticaret merkezlerine işadımı işleviyle yayılmış olan Museviler, aralarında kurdukları yakın ve güvenilir ilişkileri sayesinde, çok kolay bir şekilde, ülkeden ülkeye mal ve para transferi¹⁵ yapabilmişlerdir. Modern ekonomik

14 “Denilebilir ki, Amerika kıtasının keşfedilmesi, Musevi'nin olağanüstü gayretlerine bağlı kalmıştır. Yeni Dünyanın miraslarına Musevilerin sahip çıktıkları, keşfine büyük katkıları sağladıkları, Columbus ve diğerlerinin Musevi yöneticiler tarafından yönlendirilmiş oldukları, yadsınılamayan gerçekler arasında öne çıkmaktadır. Keşiflere ve buluşlara sağladıkları destekle, haklı olarak, geçmişleriyle övünmekte olan Museviler, bilimsel ilerleme konusunda da önemli katkılarda bulunmuşlardır. Musevi bilginlerin bilimsel bilgileri içinde, yeni seyir tekniği özellikle mükemmel bir seviyedeydi. Yetenekli ve deneyimli bir insan gücünü yetiştirmiş oldukları için, okyanusu bir boyuttan öteki boyuta geçebilecek seferleri düzenlemeleri imkânları dâhilindeydi. Salamanca üniversitesinde matematik ve astronomi profesörü olan Abraham Zacuto, 1473 yılında yayınladığı Almanac Perpetuum isimli eserinde, astronomi tablolarını ve diyagramlarını ayrıntısıyla tasarlamış bir haldeydi. Bu tablo ve diyagramları araştırmalarında temel olarak kullanan, bir diğer iki Musevi; Portekiz'in kralı II. John döneminde kraliyet astronomi ve fizik bilgini Jose Veruho ile Hıristiyan bilginlerle çok yakın işbirliğine girmiş olan ünlü matematikçi Moses; gök cisimlerinin yüksekliğini belirlemede kullanılan gözlem aracı olan usturlapı bulmakla, güneşin yüksekliğini ölçerek geminin ekvatorla olan mesafesini hesaplama tekniğini geliştirmişlerdir. Ayrıca, Jose Vecuho, eserini, Latince ve İspanyolcaya tercüme de etmişti. İlk iki yolculuğu göz önüne getirilecek olunursa, bilimsel buluşlar kadar parasal desteğin de ne kadar önemli olduğu tahmin edilebilir. Birinci yolculuğu sırasında, Columbus, Kral'ın konsülü olan Louis de Santangel'den borç almıştı. İkinci yolculuk ise, bütünüyle Musevilerin parasıyla gerçekleşmiştir. İspanya'dan 1492 yılında çıkarılışları sırasında, Museviler kendi parasal servetlerini ülkede bırakarak gitmeye zorlanmışlar, nakdi servetleri önemli ölçüde kraliyet maliyesi tarafından el konulmuştur. Krallığın Columbus'un seferlerine sağladığı parasal destek kaynağının, el konulan Musevi altınlarıyla gerçekleşmiştir. Ancak bundan daha da önemlisi, Columbus'un yol arkadaşları arasında pekçok Musevi bulunmaktaydı. Bunlar arasında Amerika topraklarına ayak basanlar arasında Louis de Torres de vardı. Musevi bilginlerin ve araştırmacıların araştırmaları sayesinde Columbus'un ana kıtaya seyahatinin olanaklı olduğunu söylenirse, Musevilerin yeteneklerini ve bilgilerlerini kesinlikle abartılmış olmaz. Columbus'a keşiflerin yolunu açan ve okyanusu geçmede hazırlıklı kılan bilimsel yenilikler ve buluşları mümkün kılan gerekli parasal destekler, büyük ölçüde Museviler tarafından sağlanmıştır.” (Sombart 1911: 34)

15 “Museviler, dünyanın bir ucundan ötekine gidip gelebilen, neredeyse tek insan topluluğudur. Akdeniz limanları (İspanya'dan Mısır'a, Filistin'den Lübnan'a), Hıristiyan tüccarlara kapalıdır. Kara yollarında durum bundan da kötüdür. Musevi tüccarlar ise, bütün önemli kara ve deniz ticaret merkezlerinde mevcuttur: Cenova, Palermo, Kayravan, İskenderiye, Fustat (bugünkü Kahire), Kos, Aden, Ramla ve Sicilmose. Çok sayıda Musevi tüccar, gemilerle taşınan mallarına (tekstil ürünleri, kumaş boyaları, ilaç, parfüm, bakır, tunç, şeker, şurup, yağ, balmumu, şarap, kurutulmuş balık, altın ve gümüş paralar, elyazmalar; bunlara karşılık, silah ve köle ticaretine rastlanmaz) bizzat eşlik eder. Mallarını korumak için her türlü tedbiri alırlar. Bu yüzden paketleme ile kâğıt, kumaş ve düğüm konusunda uzmandırlar. Müşterileri, mallarını ithal eden başka Musevi tüccarlardır.” (Attali 2014: 136)

yaşamın oluşturulması, Musevi tüccarların başarılı bir şekilde yerine getirdikleri; altın ve gümüş gibi çok kıymetli madenlerin elde edilmesiyle birlikte, bunların üretim sahasında kullanılması temeline dayanmaktadır. Ticari yetenekleriyle, asırlar boyu biriktirdikleri parasal servetleriyle ve dünyanın her bir köşesinde kurdukları giderek etkinleşen ticari ağlarıyla¹⁶ Museviler, merkantilist dönem içinde çok yüksek kazançları elde etmişlerdir. Ancak, örgütleyici tesirinin olduğu koloni yerleşimlerinde Musevilerin esas çabası, merkantilist dönem boyunca, özellikle de, Amerika sahasında olmuştur. Bütün sınırlarıyla Amerika, Musevilerin en önemli faaliyet alanı haline gelmiş olsa da dünya ticaret merkezlerinden kazandıkları muazzam servetleri Avrupa'da işletmiş olmaları, çok ilginçtir.

2.AVRUPALI MUSEVİLERİN SERMAYE BİRİKİME KATKILARI

Batı Avrupa'da bile 11. asra gelinceye kadar üretim gereksinimlerin karşılanması çabasıyla sınırlandırılmış olduğu için ekonomik sistemin temeli meta üretimi değil geçimin sağlanmasıydı. Tamamıyla idari ve askeri görevlerle donatılmış, Roma çağından kalma önemsiz kentler dışında nüfusun çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı.

Neredeyse üretimin tamamı senyörlerin hâkimiyeti altındaki kırsal yörelerde yapıldığı için, tarımsal ürün ağırlıktaydı. Yöresel üretim her ihtiyacı karşılayamadığı için, dünyanın dört bir tarafına akrabalarıyla yayılmış ve birbirleriyle iletişimi hiç koparmamış olan Musevileri, önce Avrupa'nın gezgin tüccarı ve sonra da muazzam parasal servete sahip¹⁷ olan ve işleten finansörü haline getirmiştir. Üretim geçim

16 "Kapitalist sistemi şekillendirmede Musevileri bu kadar faal ve başarılı kılmış dış şartlar neler olabilirdi sorusuna bir cevap verebilmek için; kapitalizmin biçimlendiği 15. asırdan zamanımıza gelinceye kadar ki sürede Batı Avrupa'da ve Amerika'daki durumlarını incelemek yeterli olacaktır. Musevilerin dünyanın dört bir tarafına yayılmış olmaları, birinci derecede öneme sahip olan etkidir. İlk sürgün zamanından itibaren Museviler dağılmışlar, İspanya ve Portekiz'den sürüldükten sonra da dünyanın her yerine yeniden dağıldılar, Polonya'dan kitleler halinde ayrıldıkları zaman da dağıldılar. Son iki veya üç yüzyıl süresince yaptıkları her seyahatte adeta biz de vardık. Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere, Yakın Doğu, Uzak Batı, Hollanda, Avusturya ve Doğu Asya'ya nasıl yerleştiklerini ve buralarda nasıl faal olduklarını fark ettik. Dünyanın her yerine yayılan bu yerleşmelerin bir sonucu da, bir ve aynı ailenin evlatlarının dünyanın birbirinden çok uzak ekonomik yaşam merkezlerine yerleşip, buralarda dünya çapında üne sahip olan ve her yerde de sayısız şubeleri açmış olan şirketleri kurmuş olmalarıdır. Museviler, dünyanın öylesine farklı ve öylesine birbirinden uzak ticaret merkezlerine yayılıp yerleşmişlerdir ki, birbirine en uzak mekânlarda kalmış çok çeşitli ulusların birbirleriyle karşılıklı konuşmalarının ve bütün insanların genel olarak birbirleriyle yazışmalarının en güvenilir araçları haline gelmişlerdir. Dünyanın her yerine yerleşmiş ve yöre insanıyla da uyum içinde yaşamış olan Museviler, rasyonel ekonomik faaliyeti oluşturmak ve işletmek için kesinlikle varlıklarına ihtiyaç duyulan, bütün bir yapıyı bir arada tutan ve kendi başına gerçek önemi anlaşılmasayan sütunları ve kirişleri gibidir." (Sombart 1911: 119)

17 "Museviler çok uzunca bir zamandan beri lüks malların ticaretinde tekeli bir güce sahipti, gösteriş tüketimi de 17. ve 18. yüzyılların aristokratik moda dünyası için çok büyük bir önem taşımaktaydı. Museviler hangi türden mallarda uzmanlaşmışlardı? Bu mallar mücevherler, kıymetli taşlar ve özellikle de ipek üretimiydi. Değerli mallar piyasasına Museviler her zaman hâkim olduklarından, altın ve gümüş üzerine işlemeli mücevheratta öncüyüdüler. Yerleştikleri yerlerde özellikle de Brezilya'da İnciler ve taşlar bolca bulunduğu için, bunları fark eden Musevilerin uzmanlık sahasıydı. Doğunun ticaret merkezlerine de yerleşen ve buralardaki ipek üretimini geliştiren Museviler, modern ticaretin (iplik, tel, yün, çivi, lif vs gibi) ana maddelerini dünya piyasalarına getiren ilk tüccarlardı. Buğday, yün ipliği, keten vs gibi toprak ürünlerinin yanında damıtılmış içkilerin üretiminde tam bir uzmanlık kazanan Museviler; 18. asır boyunca özellikle tekstil üretimiyle, hızla gelişen kapitalist sanayinin ürünleriyle, uluslararası ticaretin öncü maddelerinden olan şeker ve tütün gibi koloni ürünleriyle çok yakından ilgilendiler. Ekonomik yaşamın gelişmesi üzerine Musevilerin muhtemelen en ayrıntılı ve en devrimci etkisi; yeni malların ticaretini üstlenmeleri, üretimden taşınacılığa varana kadar eskilerini bırakarak bunların yerine yeni yöntemleri hazırlamış olmalarıdır. Bu konuyla ilgili olarak pamuktan ve yabancı yapımı pamuk mallardan, çivit gibi ürünlerden söz edebiliriz. Musevi ticaretinin bir başka büyük özelliği ki daha sonra tüm ticaret faaliyetinin peşinden gittiği bir model halini almıştır, buda ürünlerinin çok çeşitliliği ve çok nitelikliliğidir." (Sombart 1911: 22)

ekonomisi sınırlarında olduğundan aynı ekonomi bağımlılığından hâlâ kurtulamayan Avrupalıların ticarete oynadığı rol son derece önemsiz olduğu halde; çeşitli ihtiyaçların karşılanması için dışarıdan sürekli mal getiren Museviler, lüks tüketim mallarının ve son derece pahalı mücevherlerin satıcısı haline de gelmişlerdi. Tüccar olarak Museviler, dinlerini tüm iş ilişkilerine uyguladıkları¹⁸ gibi; rabbilerin işlerinde edindikleri bilgi ve deneyimi dinlerine aktarmış da olabilirlerdi. Zira Tevrat tefsircisi ve Talmud yazarı olan rabbiler, aynı zamanda parayı işleten kimselerdi. Elbette Avrupa'ya getirdikleri ithal malları yurtiçi üretimle elde edildiği için, Museviler, ister-istemez bu bölgelerin imalat sektörüyle de yakından ilgilenmek zorunda kaldılar. Böylece Museviler gelmeden önce geçim ekonomisi muhakemesiyle üretilen İngiltere'nin yünleri, Flanders'in kumaşları, Venedik'in tuzu ve Dinant'dan çıkarılan bakır; Musevilerin gezgin tüccarlığının da etkisiyle, birer üretim değeri halini alarak ülkeler arası ticaretin temel maddesi özelliğine kavuşmuştur. İhtiyaç fazlası ürünlerin ticaret malları olarak değer kazanmasını sağlayan Museviler, kolonilerde üretim fazlası ürünlerle ilgili imalat sektörünün kurulmasına öncülük etmelerine ve buralarda üretimi verimli¹⁹ kılmalarına rağmen; Avrupa'da imalat ve sanayi sahalarında çalışmalarına izin verilmemiş, mesleki faaliyette bulunmaları pek mümkün olmamıştır.

Tarımsal işlerden de uzak tutulan Musevilere faiz karşılığı borç vermekten veya parayı işletmekten başka²⁰ bir seçenek de kalmamıştır.

Geçim ekonomisi sınırlarında gerçekleşen üretime dayanan ticaretten sağlanan kârların son derece düşük olması ve fiyatların da geleneksel olarak belirlenmesi²¹

18 "Musevi tüccarların, Talmud kanunlarına göre düzenlenen sözleşmeleri ile alacakları ihtimamla muhafaza edilir. Poliçeleri ve kredi mektupları, korsanların anlamaması için İbraniye yazılır. Anlaşmazlıklar, hahamlardan oluşan mahkemeler tarafından, geçiş yapılan ülkenin kanunlarına göre değil, Musevi kanunlarına göre çözülür. Göçebe olan hukuk, tüccarlarla birlikte seyahat eder. Musevi tüccarlar, Doğu (çok az Arap Latince bilir) ile Batı (çok az Hıristiyan Arapça konuşur) arasındaki dil engelini yıkar. İşlemlerin tek tip haline gelmesini sağlarlar; fikirleri taşırlar, belgeleri (Yunanca olanları Arapçaya Arapça olanları Latinceye) çevirirler. Hindu rakam sistemini Arap dünyasına tanıtan Musevi bir tüccar, Arap rakam sistemini Hıristiyan dünyasına tanıtan ise yine Musevi bir tüccar olmuştur. Daha başka yenilikler, aynı şekilde, bir dünyadan ötekine geçiş yapmıştır." (Attali 2014: 139)

19 "Şeker endüstrisi kendi kendisini devam ettirecek durumda bile değildi. Üretilen şekerin kalitesi o kadar bozdu ki, bu fiyatla İngiltere'ye taşımanın maliyetini bile karşılayamaz bir durumdaydı. Brezilya'dan sürülen Hollandalı Museviler rafine sürecini getirerek şekeri kurutma ve billürleştirme sanatını öğretilince, şeker üretimi fark edilir bir artış gösterdi. Böylece Musevilerin yerleştiği Barbados'da şeker üretimi ve ihracatı muazzam miktarda artmış, 1676 yılında her biri 180 ton şeker taşıyan 400 gemi İngiltere'ye gidiyordu." (Sombart 1911: 28)

20 "Asırlar boyu, Museviler, borçlanma işlerinde özel bir maharet edinerek, bunları yararlı kıldılar ve çok rağbet edilen bir uğraşı haline getirdiler. Fakat bütün bunlar, toplum dışı kalmış kimselere ait kapitalizmdi; batıda yaratılan rasyonel kapitalizm gibi değildi. Geniş iş adamı kesimiyle, modern ekonomik durumun yaratıcıları arasında Musevi'ye çok ender olarak rastlandığından; girişimciler tipi tamamıyla Hıristiyandır, sadece Hıristiyanlığın sahası dâhilinde idrak olunabilir. Tam tersine, Musevi imalatçılar, modern bir fenomendir. Başka bir sebep yoksa meslek oluşumlarının dışında kalmaları nedeniyle, Musevilerin rasyonel kapitalizmin oluşumunda paylarının olması olanaksızdır." (Weber 1950: 361)

21 "Ortaçağı karakterize eden bütün sınırlamalar, kişisel çıkar duygusuna karşı olarak yapılmıştır. Üreticiler ile tüccarlar, adil ücreti almışlar ve adil kârları elde etmişlerdir. Adil olanı ve ihtiyaca göre zorunlu olan miktarı, daima, örf ve adetler belirlemiştir. Ortaçağ Avrupa'sının görüşü de bu olmuştur. Bu nedenle, kâr sağlamak ve kazanç peşinde koşmak, Ortaçağ süresince insanların büyük çoğunluğu tarafından uygunsuz ve din karşıtı bir eğilim olarak görülmüştür. Hangi sahada olursa olsun her eylemde, tanrının iradesi gözetilmeliydi. Kazanç peşinde koşmanın, zıt kutupta yer alan başka bir tanrıya yani para tanrısı Mammon'a tapmak demek olduğunu söylemeye hiç gerek yoktur. Üretici ve tüketici, sadece, kendi ihtiyaçlarına karşılamaya yetecek kazanç sağlamalıydı. Bundan dolayı rekabet, kesinlikle ihtimal dışıydı." (Sombart 1911: 87)

nedeniyle, fakat temelde doğrudan marxist kurama²² karşı çıkmak güdüsüyle; Avrupa'da modern kapitalizmi ortaya çıkaran sermaye birikiminin veya parasal servetin, Ortaçağ ticaretinden elde edilmediğini belirten Sombart'a göre Avrupa'ya akan muazzam parasal servet, lüks tüketim mallarının satışından ve özellikle de para ticaretinden²³ kaynaklanmıştır.

Böylece kapitalist birikiminin²⁴ çalışan ve üreten kitlelerin sömürülmesine dayanmadığını, dolayısıyla muazzam servetlerin fakirleşme süreci üzerine kurulmadığını açıkça ifade etmese de tarihsel belgelerle kanıtlanma yoluna giden Sombart; sömürü yoluyla kârların artırılması olasılığını ve yoğun fakirleştirme sürecine dayanan mülksüzleştirme teorisini gerçekçi bulmamaktadır. Düşük fiyatlardan ve küçük kâr oranlarından yüksek kazançlar sağlama²⁵ konusunda yetenekli gördüğü Musevilerin, sade yaşamları ve tutumluluklarıyla fiyatları düşürme eğiliminde istekli

22 "Üretim tarzı sermaye tarafından dokunulmamış ve ondan bağımsız kaldı: tüccar da değişik üretim bölgeleri arasındaki fiyat farklarından kazanç sağlamak üzere loncalar veya köylüler tarafından üretilen malları bir yerden başka yere nakleden adamdı. Ne var ki, daha sonraları, ticaret sermayesi, bu üretim tarzı üzerine yapılmaya başladı: amacı kısmen onu daha etkili biçimde sömürmek (doğrudan üreticilerin koşullarını kötüleştirmek ve eski üretim tarzı temelinde bunların artık emeğini emmek) kısmen de daha büyük kazanç için ve daha geniş pazarlar uğruna bu üretim tarzını dönüştürmekti. Bu gelişmenin iki ana yol izlediğini ileri sürüyor Marx: Bunlardan ilkinde göre, gerçekten devrimci yol, bizzat üreticilerin bir kesimi sermaye biriktirdiler ve ticarete atıldılar ve zaman akışı içinde loncaların zanaatlara koydukları kısıtlamaların dışında, kapitalist bir temelde üretimi örgütlemeye başladılar. İkinci yola göre ise, mevcut tüccar sınıfının bir kesimi üretimi doğrudan ele geçirmeye başladı; bu suretle tarihsel olarak bir geçiş tarzı işlevi gördü, fakat sonunda gerçek bir üretim tarzına engel haline geldi ve kapitalist üretim tarzının gelişimiyle geriledi." (Dobb 1992: 112)

23 "Kapitalist toplum, ancak sermayelerin birikimi sonucu olarak doğmuştur. Bu durumda karşılığı aranacak ilk soru, bu birikimin modern çağların ilk döneminde neden, nasıl oluştuğudur. W. Sombart, sözü edilen birikimi Ortaçağdaki şekliyle ticaretin sağlayamayacağı kanısındadır. Yazar, ticari kârların zayıflığı konusunda bazı belgeler toplamıştır. Şehir içi ticaret, şehirlerarası ticaret, milletler arası ticaret ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Şehir ticareti bile, büyük servet birikimlerinin önemli nedenlerinden birisidir. Örneğin Belçika, Hollanda ve İtalya şehirlerindeki yün kumaş ticareti buralardaki büyük zenginliklerin oluşumunda önemli etkenlerdendir. Ayrıca bu dönemde ticaret alanında uzmanlaşma gelişmemiş olduğu için, emtia ticaretini yapanlar para ticaretini de birlikte yürütmüşlerdir. Para ticaretiyle uğraşmalar, servet birikiminde hızlandırıcı etken olmuştur. Örneğin kuyumcular faizle borç vermekte ve banker hizmetleri de yapmaktaydılar." (See 1972: 25)

24 "Büyük ölçekli kapitalist girişimlerin başlatılabilmesi ve kapitalizmin bir üretim biçimi olarak sahneye hâkim olabilmesi için, ilkin sermayenin bir kapitalist sınıfının elinde birikmiş olması gerektiği, çoğu kişiye, üzerinde fazla durmak gerekmeyecek kadar açık görülebilir. Endüstri kapitalizminin tam olgunlaşmasının, servet tasarruf senetlerinin burjuva sınıfın eline sadece devredilmesini değil, fakat servet mülkiyetinin çok daha az sayıda elde yoğunlaşmasını gerektirmesi için nedenler olduğudur. Bir sınıfın, mal varlığını arttırmada izleyebileceği çeşitli yollar iki ana kategoriye indirgenebilir: Birincisi, bu sınıf doğrudan tüketim veya zevk araçları karşılığında, daha önceki sahiplerinden mülkiyet satın alabilir. Ancak ikinci bir yol daha var: çifte mübadele işlemi vasıtasıyla burjuvazi, toplumun toplam zenginliğinin daha büyük bir kesimini eline geçirecektir. Bu ikinci yoğunlaşma biçiminin temel özelliği, sonucun mülkiyetin sermaye değerindeki bir artışa dayanması, eldeki gelire veya gelirden yapılan tasarrufa dayanmamasıdır. Yoğunlaşma süreci, daha önceki mal sahiplerinin fiili bir mülksüzleştirilmesine ve önemli bir mülksüzler sınıfının yaratılmasına neden olacak kadar ileri gidene dek ortaya çıkamazdı. İlk birikim aşaması, mevcut mülkiyetin yoğunlaşması ve bununla eşzamanlı olarak mülksüzleştirme; ikinci aşamaya elverişli koşulların yaratılması için, temel bir mekanizma idi." (Dobb 1992: 160)

25 "Hiçbir şeyi önemsemeksizin, kapitalizmi, kâr elde etme maksadına içsel olarak yönelmiş bir eğilim olarak tanımladım; işte tam bu noktada kapitalizmin bu kökenini derhal fark edebiliriz. Ancak, Musevilerin düşük fiyatlardan yüksek kazançlar sağladıkları yöntemleri henüz açıklamış değiliz. İlk yöntem, rakiplerinin gösteriş indirimlerinin karşısında kaliteyi yükseltme gayreti içindeki Museviler gerçek anlamda ve kesin olarak fiyatları düşürmekteydiler. Fiyatların düşmesini sağlayan bu yöntemlerin hepsi, toplam üretim maliyetini azalmasına yol açan yeniliklerle ilgiliydi. Üretici veya satıcı olarak Musevi, kendi kişisel kâr payı çok az bile olsa hoşnut oluyor, ücretlerin düşmesi veya imalat ile dağıtım süreçlerinin etkinleştirilmesi yoluyla gerçek üretim harcamalarının azaltılmasını hedefliyordu. Malların maliyetlerini azaltarak fiyatları düşürme tarzının ilk defa Museviler tarafından uygulanmasıyla ve bu yöntemin sürekli geliştirilmesiyle ilgili, sahip olduğumuz kayıtlarda bolca örneklerine rastlamaktayız. Hıristiyan tüccarlardan daha az bir kârla yetindikleri için, Museviler çok daha ucuza satabilmekteydi. Dürüstlüğüyle olduğu kadar tutumluluk ahlakı ve sade yaşamıyla da Musevi, halkın minnettarlığına sahipti." (Sombart 1911: 106)

ve dayanıklı olduklarını vurgulayan Sombart; dürüst ve dakik olmalarıyla iş yaptıkları herkese güven verdiklerini, halkın takdirini kazandıkları için de düşük kârla çok satış yaparak²⁶ sürümden kazandıklarını belirtmiştir.

Üretim maliyetlerini düşürerek ve kaliteyi de yükselterek sermaye birikimine yol açan ticaretin öncüsü olan Musevilerin, ucuza mal satan birer tüccar olarak, dürüstlüğüyle ve herkese dostça yaklaşımıyla alışverişte hiç kimseyi kesinlikle aldatmamalarına rağmen, mallarıyla mülkleri yağmalanmış ve ekonomik faaliyette bulunmalarına yasak getirilmiştir²⁷. Avrupa’da Musevilere karşı beslenen bu husumetin²⁸ nedeni dinsel olduğu kadar ekonomiktir.

Özellikle altın ve gümüş gibi taşınabilir servetlerini bir ülkeden başka bir ülkeye aktarmak konusunda büyük deneyimler ve maharetler edinmiş olan Museviler, kilise tarafından her çeşit fazladan ödemenin tefecilik olarak görülerek yasak getirilmesiyle birlikte, tam bir finansman darlığı içine düşen kralların ve diğer idari birimlerin koruması altına girerek²⁹, bankerlik işini üstlenmiş ve borsanın

26 “Satıkları ürünlerde Hıristiyan rakiplerine kıyasla birim fiyatların çok düşük olmasına rağmen, Musevilerin muazzam meblağlarda kazançları elde etmelerinin, keşfettikleri düşük kâr oranıyla sürümden kazanma yönteminden kaynaklandığını, belgeleriyle kanıtlayan ve yüksek düzeyde de idrak gücü olan araştırmacılar vardır. Düşük birim fiyatla çok az kâra razı oluyorlardı ama çok fazla miktarda mal satarak sürümden kazanıyorlardı. 19. asrın başlangıcına gelinceye kadar, düşük birim fiyatla çok miktarda satış yaparak sürümden kazanma yöntemine, artık Musevi usulü denilmekteydi. Küçük küçük kârların bir araya gelip yığılmasıyla veya sermayenin çok kısa sürede geri dönüş yapmasıyla sağlanan kazançlar; elbette, yüksek fiyatlı ve büyük kâr oranlı fakat az miktardaki satışlardan veya sermayenin uzun sürede geri dönmesinden sağlanan kazançlardan çok daha fazla olacaktır. Bunda anlaşılacak bir taraf yoktur. Artık günümüzde sıkça başvurulan bir yöntemdir. Küçük kârlar düşük fiyatlar demektir, düşük fiyatlar ise çok satış yani hızlı sermaye devri ve çok yüksek kazançlar demektir.” (Sombart 1911: 108)

27 “Papalık fermanı Sicut Judacis’te Papa III. Innocentius, kendisinden önce gelen birçok Papa gibi Hıristiyanlara, Musevilerin mallarını gasp etmelerini, Musevi bayramlarına engel olmalarını, Musevilere bazı işler yapturtmalarını veya para çalmak amacıyla Musevilerin ölümlerini mezarlarından çıkarmalarını yasaklar. Avrupa’daki Museviler, kendilerini biraz olsun koruyabilmek için borç sözleşmelerinin yazılı olarak yapılmasını âdet haline getirmeye çalışır. IX. Louis, yeniden, Musevilerin toprak sahibi olmalarını, mallarını miras yoluyla devretmelerini ve faizle borç vermelerini yasaklar. Fransa kralı gibi İngiltere kralı da, Musevilerin zanaatkâr olmalarına izin verirse de, loncalara girmelerine izin vermez. Bu da, Fransa’da olduğu gibi burada da, Musevilere geçimlerini sağlamak için borç vermek dışında başka bir seçenek bırakmaz. Musevi ikrazatçı asmak için bu, bulunmaz bir fırsattır. 1278’de, 680 Musevi ikrazatçı tutuklanır ve Londra Kale’sinde asılır. 1280’de, 293 Musevi ikrazatçı aynı şekilde öldürülür. İspanyol Museviler, Avrupa’nın geri kalan yerlerinde Musevilerin başına gelenlerin onların da başına geleceğini anlar. Panik başlar. Musevilerin ne altın ne de para götürmeye hakları vardır. Ellerinde ne varsa haraç mezat satmak, yolculuk için fahiş ücretler ödemek zorundadırlar. İktidar tarafından hareketi denetlemekle görevlendirilen Engizisyon, Musevileri bir an evvel gitmeye zorlarken, din değiştirmelerini engeller.” (Attali 2014: 171)

28 “Musevilere karşı bu düşmanlık, borçlunun alacaklısına karşı olan nefretinden kaynaklanmaktadır. Bazen halkın bazen de kralın kını, Musevilere yönelmektedir. Museviler, mali işlemlere sarraf ve kreditor olarak başlamışlardır. 10. ve 11. yüzyılda birçok ülkede Museviler, başlıca kreditorlardır. Alt kademede yer alanlar ise, rehincilik ve eskicilik yapmaktadırlar. Orta tabaka Museviler, çiftçi ve küçük toprak sahiplerine borç vermekte; en tepedekiler ise, örneğin Hıristiyanlaşmış bir Musevi, papalık bankerisi olmuş ve kurduğu sülalenin içinde bir papa ile Sicilya kralının karısı da yer almıştır. Polonya’da Museviler, darphane ustasıydılar ve sikkeler İbrani ibareler içermektedir. Hıristiyanlığın faiz yasağı onlara uygulanmadığından ötürü, mali işlemlere girişebilmektedirler. Fakat bu faaliyetler, borçluların, özellikle de küçük çiftçi ve toprak sahiplerinin nefretini çekmektedir. Çünkü sonunda, toprakları veya malları satılmaktadır. Kârları ise krallar açısından kredi veya yüksek vergi kaynağı olarak görülmekte ve bu nedenle de onları özel bir şekilde korumaktadırlar.” (Heaton 2005: 169)

29 “Kuzeyli Hıristiyanların İtalyan bankerlerine verdiği isimle Lombardlara karşı Musevi finansörlerin kesin üstünlüğü; Hıristiyan olmadıkları için kilisenin meşrulaştırılmış yargılama hakkının ve denetim gücünün dışında kalmalarından kaynaklanıyor, kilisenin borçlanmadan alınan faizi yasaklayan inanç bildirileri doğrudan ve sadece Hıristiyanlara hitap etmesine dayanıyordu. Lombardlarla aralarında kıyasıya bir rekabet olsa da, tüccarlıktan toplanmış likit servetiyle hemen her Musevi, Avrupa’da bankerlik işine girmişti. Kilise tefeciliğe karşı şiddetli bir mücadele içine girince, Museviler, baronların ve kralların kendilerini korudukları ölçüde varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Böylece kilise ve engizisyonun hışmı karşısında, faiz karşılığı borç para verme işlerinde dünyevi idarecileri kendi sessiz ortakları haline getiren Museviler; bu sayede, çeşitli düzenli vergilerin toplanması ihalesini almışlar, madenlerin işletilmesi gibi

kurulmasına³⁰ öncülük etmişlerdir. Kilise husumetinin karşısına dünyevi idarecilerinin koruması ve teşvikiyle finansman işinde giderek daha fazla uzmanlık kazanan Museviler; bankacı aileleriyle özellikle de Rothschild³¹ şirketleriyle, dünyanın hemen her önemli merkezinde bankerlik faaliyetini üstlenmişlerdir. Kraliyet hazinedarı ve faizcilik işlerinden Avrupa’da muazzam servetler edinen Museviler, İngiltere ve Fransa’yla birlikte Almanya ve İtalya’daki para ve mal hareketlerine büyük ölçüde hâkim olmuşlardır. Piyasaya tahvil veya hisse senedi sürerek küçük tasarrufları güvenilir büyük şirketlerde bir araya getirme düşüncesi, yani menkul kıymetlerin yaratılarak sermayenin biriktirilmesi³² gayesi, kesinlikle Musevilere aittir. Böylece ekonomik ilişkilerin dışında tutulan ve çok büyük rakamlara küçük tasarruflar yatırımlara dönüşmüş, hisse senetleri yoluyla halkın şirketlere katılımı sağlanmıştır. Şirketler açısından, doğrudan bankerlere bağlanmak yerine borsada hisse senedi ve tahvil satarak paranın toplanması, çok daha uygun olmuştur. Borsa aracılığıyla küçük büyük tüm parasal kaynakların bir yerde toplanarak şirketlere geçtiği anda sermayeye

---

olağanüstü büyüklükteki işleri üstlenmişlerdir. Rönesans’ın İtalyalı Musevileri, İtalyan diline ve hümanist kültürüne çok kısa bir sürede uyum sağlamış, Rönesans bankerleri halini alarak üst sınıf oluşturmuşlardır. 17. ve 18. asırlarda Hollanda ve İngiltere’ye yerleşen Museviler, modern finansmancılığın dünyadaki öncüleri haline gelmiş, dünyanın genişleyen ekonomilerinin en dinamik teşebbüslerini kurmuşlardır.” (Seltzer 1980; 356)

- 30 “Hisse senetleri spekülasyonunun ilk defa nerede ve ne zaman ortaya çıktığını belirlemek son derece zordur. Bazı araştırmacılar, İtalyan kentlerinin 15. yüzyıl kadar çok erken bir tarihte hisse senedi ve tahvil gibi türden alışverişler için örnek oluşturduğunu öne sürmüşlerdir. Yine de bu bilgi kanıtlanmış değildir. Modern spekülasyonun 15. yüzyıl İtalya’sında değil de 17. yüzyıl Amsterdam’ında başladığını öne sürerek, çok daha gerçekçi bir fikir öne sürmüş oluru. Hollanda Doğu Hint Şirketine ait hisse senetlerinin, hisse senedi alışverişine neden olduğu kesin gibidir. Sadece sekiz yıllık bir süre içinde hisse senedi alışverişleri pervasızca o denli bir yaygınlık kazanmıştır ki, kıymetli kâğıt vurguncululuğuna engel olmak isteyen yöneticiler bile borsayı şer odağı olarak nitelendirmişti. Musevilerin Londra borsasındaki kesin üstünlüğü, muhtemelen, Amsterdam’ın durumundan çok daha fazla belirgindir. 17. yüzyılın sonlarına doğru Londra hisse senedi piyasasında artan Musevi faaliyetlerinin gerisinde, bu dönem boyunca İngiltere’ye yerleşmeye başlamış Amsterdam Musevilerinin çabalarına rastlamamak mümkün değildir.” (Sombart 1911: 64)
- 31 “Altın madenciliği dönemi boyunca Museviler, Kaliforniya-Doğu Eyaletleri-Avrupa arasında aracılık yapmaktaydılar. O günlerde iş anlaşmaları Rothschild’lerin aracılık işlerini yürüten Benjamin Davidson gibi Museviler tarafından yürütülmekteydi. Bunalımın 1745 yılında Sampson Gideon (1699-1762) hükümete 1.700.000 poundluk bir borçla destek verdi. Gideon ölünce bu destek, 19. yüzyılın başlarında finansman liderliğine kavuşan Rothschildlar tarafından devam ettirildi. Hisse senedi piyasasının 1800 ile 1850 yılları arasındaki genişlemesi, aynı zamanda, Rothschild ailesinin ve uzantılarının büyümesi demektir. Rothschild ismi, bir firmadan çok daha fazla şeyleri ifade etmekte, borsa üzerindeki bir bütün olarak Musevi etkisini yansıtmaktadır. 19. yüzyılın ortalarına doğru söylenmiş olan: Avrupa’da bir tek güç vardır bu da düzinelerce banka sahibi olan Rothschildların parasıdır, dürüst tüccarların ve işçilerin tamamı Rothschildların askerleridir, spekülasyonlar ise Rothschildların kılıcıdır, sözü sadece gerçeği yansıtmaktadır.” (Sombart 1911: 73)
- 32 “Spekülatif bankalarıyla kapitalist gelişme, o dönemde hemen her sahasıyla zirvesine ulaştı. Bankalar ve borsalar, ekonomik hayatın ticarileşmesi sürecini çıkabileceği düzeyin en son noktasına kadar gitmeye mecbur ettiler. Borsanın çocukları olan spekülatif bankalar, şirketlerin tahvil ve hisse senedi satışlarını zirveye çıkararak adeta çiçek açtılar. Kıymetli evraklar ticareti, hayali bile edilemeyecek derecede yüksek oranlarda genişledi. Hisse senedi ve tahvil satışları öylesine tavan yaptı ki, kıymetli evrak alışverişinde büyük spekülatif kazançlar elde eden bankaların artık kendi olağan işlerini bir kenara bırakıp borsanın yerini alacağı bile söylenir olmuştu. Bu sözde gerçeklik payının olduğuna hiç kuşku yoksa da, bankalar kendi işlerine günümüze gelinceye kadar devam etmişlerdir. Borsanın açık piyasa olmayı bırakıp bankalar tarafından ele geçirilmesi de muhtemeldir, ne var ki, ekonomik bir örgütlenme olarak sahasında sürekli güçlenerek bu güne kadar gelmesini bilmiştir. Bankaların olduğu kadar borsanın da muazzam gelişmesinde, sanayinin ticarileşmesinde öncü rol, Musevilerin olmuştur. Şahıs sermayeli olmak yerine giderek hisse senetli şirketler haline gelen bankaların, diğer şirketlere ait hisse senedi ve tahvilatlarının alışveriş şeklineki borsa faaliyetlerinde de bulunmaları, ekonomik hayatın her kesitinin kontrol altına alınması mecburiyetini beraberinde getirmiştir. Gerçekten, sanayi sahasındaki bütün girişimler, artık finans gücü tarafından belirlenmekte, bankalarda veya bankerlerin bürolarında karara bağlanmaktadır. Benzer şekilde, malların dağılımı giderek daha fazla finansal bir sorun haline gelmekte, büyük endüstriler sanayi konularıyla ilgilendikleri kadar finansman işleriyle de meşgul olmaktadır.” (Sombart 1911: 79)

dönüşmesiyle³³, piyasaya menkul kıymetleri sürerek karşılığında borç alınmasıyla, sadece üreten ve ticaret yapan firmalar değil bankalar da kurulmuştur. Sombart'a göre, borsa işlerini de yapan bankacılığın güçlenmesiyle gerçekleşen ve kapitalist sanayinin kurulmasını sağlayan sermaye birikimi, Musevilerin gelişmesine katkı sunduğu modern banka ve borsa faaliyetleri sayesinde hız kazandığı gibi; ekonomik hayatın ticarileşmesinde, sanayilerin kurulup işletilmesinde de Musevilerin çok önemli rolleri olmuştur. Halkın toprağa gömüp sakladığı küçük birikimlerini, tahvil ve hisse senedi yoluyla şirketlere aktaran borsa ve banka sayesinde, Almanya'da bütün ülkeye yayılan yüksek sermayeli elektrik sanayi kurulmuş; elektrikle işleyen örneğin elektrikli tramvay gibi yan sanayilerin kısa sürede kurulup gelişmesiyle, sermaye birikimi hemen her üretim sahasında gerçekleşir olmuştur. Modern kapitalizmin bilime dayalı teknik gelişmesinde olduğu kadar sermaye birikimi üzerine kurulan üretim artışında da, Avrupa'nın hemen hemen her diyarında, Museviler öncü rolünü³⁴ oynamıştır. Gettolarda yaşamaya mecbur edilen ve her geçen gün de hayat koşulları ağırlaştırılan³⁵ Musevilerin, mesleki faaliyette bulunmasının yasaklanması bile, kazanç getiren işlerinde önemli yenilikleri çıkarmalarına³⁶ engel olamamıştır.

33 “İlk kurulduğu andan itibaren borsanın sloganı, talep yaratmak ilkesiydi. Talep yaratmak denilince de, Rothschildların daha ilk başlangıçta kendilerini adadıkları, sistematik hale getirilen alışverişlerin sürekliliği fiyatlarda uygun değişikliklerin yaratılması akla geliyordu. Şirketlere borç vererek para aktarma çabası, menkul kıymetlerin yaratılması aracılığıyla kâr sağlama işidir. Tasarrufların tahvil veya hisse senetlerinin satışı yoluyla şirketlere aktarılması işi, aşırı derecede büyük bir kapitalist gücü temsil etmesi nedeniyle, büyük öneme sahiptir. Bundan dolayı hisse senetleri ile tahviller, paraya muhtaç olan ve kredi almaya bağımlı bir hale gelenlerin ihtiyaçları nedeniyle değil de, para düşkünlüğünden tamamıyla bağımsız bir içerikteki kapitalist birikimin bir tarzı olarak var olmuşlardır. Yapay olarak da olsa büyük talepler yaratma çabası, şirket teşvikini olduğu kadar ipotek işlemlerini de yaygınlaştırmıştır. Şirket teşviki ise, açıkça hisse senedi ve tahvil çıkaran ve bu kıymetli kâğıtları halka sunan güçlü firmalar tarafından gerçekleştirilir. Talep yaratan güdüsel gücün etkisiyle, art arda tüm ekonomik faaliyetler gerçekleşmektedir. Kıymetli evraklar tarzındaki işleri ilk başlatanların Museviler olduğundan emin olamazsak bile, bu gelişmeye katkıda buldukları kesindir. Bu konuda ilk ışık kaynağı, bir kere daha, Rothschild'ların etkinliğidir. Şirket teşvikiyle gerçekleşen 1800'lü yıllarda ortaya çıkan demiryolu patlaması, Rothschildlar ve (d'Eichthals, the Foulds vs gibi) diğer Musevi ailelerin bu sahaya girmesiyle gerçekleşti.” (Sombart 1911: 104)

34 “Modern kapitalizm, tüm ekonomik süreçlerin teknik ve ticari yönleri olarak farklılaştığı anda, Museviler her iki gelişmeye de faal olarak katılmışlardır. Maliyeti düşürücü etkisi nedeniyle teknik ilerlemeler, en az ticaret kadar Musevi'nin ilgisini çekmiştir. Nitekim erken kapitalizm döneminde Museviler, şu veya bu endüstride ilk girişimciler arasında yer almıştır. Museviler, Mecklenberg, Avusturya'da tütün sanayini kurmuşlar; Bohemya, Polonya'da viski damıtma fabrikalarını açmış; Fransa ve Avusturya gibi ülkelerin deri imalatçılığına hâkim olmuş; Prusya, İtalya ve Avusturya'da modern ipek üretimini başlatmış; Hamburg'da kadın çorabı üretimini ele geçirmiş, Fürth'de mercekler ile cam sektörünü kurmuş, Fransa'da nişasta ve Moravya'da pamuk üretiminde öncü sanayi haline gelmiştir. Avrupa'nın hemen her köşesinde de fakir Museviler terzi ve kunduracılık mesleğinin mahir ustaları olarak övülmüştür. Kaliteyi ve maliyeti belirleyen teknik özellik, artık her durumda kazanca tesir eden, kendi başına bir alt daldır. Bundan dolayı deri sanayinde sermayesini oluşturmuş olan varlıklı bir Musevi'nin, alkollü içkiler ve sülfürik asit üretiminde, bundan sonra da demir işletmeciliğinde karar kılmasında şaşılacak bir taraf yoktur.” (Sombart 1911: 80)

35 “1516'da beş bin Venedikli Musevi, küçük mahallelerden birinde üst üste yaşamaya zorlanır. Burası Getto adını alır. Aksi takdirde bütün mallarını kaybedeceklerdir. Hiçbir Musevi, Hıristiyanlarla yemek yiyemez ve içki içemez, sohbet edemez. Hıristiyanları işe alamaz. Hiçbir Musevi pahalı kumaş kullanamaz. Museviler, ayaklarına kadar uzanan uzun bir palto giyecekler, altın işlemesi olmayan başlık takacaklardır. Hiçbir Musevi, sakalını ve saçını kesemez. Hiçbir şehirde, Museviler, ilaç tüccarı, savcı, vergi tahsildarı, sarraf, eczacı, hekim, veteriner, kasap, tabakhane işçisi, demirci, marangoz, döküm ustası, kumaş, ayakkabı, kadın elbisesi üreticisi olarak çalışamaz. Hıristiyanlara kıyafet dikemez, katır güdemez, mal taşımaları yapamaz. Bu kararı ihlal eden bir Musevi'yi ihbar eden herkes, hüküm giymesini sağladığı Musevi'ye verilen para cezasının üçte birini almaya hak kazanacaktır.” (Attali 2014: 195)

36 Bakınız: Attali 2014: 192-193

3.AVRUPA İKTİSAT TARİHİ KAPSAMINDA SOMBART TEZİNİN GEÇERLİLİĞİ

Hıristiyanlığa bağlanmış olsalar da takip altında kalan, örneğin domuz yememek veya sarımsağı çok yemek gibi alışkanlıkları için bile Engizisyonun insafsız sorgulamasına uğrayan ve hemen her keresinde de ölümle sonuçlanan şefkatsiz cezalarına çarptırılan Avrupalı Museviler³⁷; pekçok kere, sahip oldukları koloni işletmelerini bir fermanla Hıristiyanlara bedelsiz olarak devretmişler, mülklerini ve kişisel tüm servetlerini bir anda kaybetmişlerdir. İktisat tarihçilerinin çoğu, Sombart'ın öne sürdüğü kapsamda olmasa da, Avrupa'nın hemen her ekonomik merkezinde rasyonel ekonomik etkinliğin başlatıcılarının içinde Musevilerin de olduğunu ve önemli işlevler üstlendiğini inkar etmemiş dahi olsalar, Musevilerden devraldıkları ticarethaneleri ve plantasyonları aynen Musevi gibi işleten Hıristiyanların eski Hıristiyanlardan olmadıklarını, Musevilerin açtığı rasyonel ekonomik yoldan yeni Hıristiyanların ilerlediğini³⁸ belirtmişlerdir. Plantasyonların rasyonel olarak işletilmesinden faizli borçlanmalara varıncaya kadar kapitalist ekonomik faaliyetlerde Musevilere Protestan göçmenlerin de katıldığını³⁹ belirten Braudel, Sombart'ın Amsterdam görüşünü biraz aşırı bulmuş, Amsterdam'ın yükselişinde Museviler kadar kapitalist zihniyeti benimseyen başka kimselerin⁴⁰ üstlendiği çabaları dikkate almıştır. Avrupa'da 1500'lü yıllarda bile örneklerine rastlanılan diğer bankalar gibi 1609

37 Bakınız: Attali 2014: 164-176

38 "Batı Avrupa ticari ve mali sınıfını geliştirdikçe, Museviler tablonun arkasına veya dışına düşmüşlerdir. Ortaçağın başlarında, Museviler kara ve deniz yolları üzerinde Doğu ve Batı arasında mekik dokuyorlardı, fakat Akdeniz'de erkenden büyüyen İtalyan rekabeti karşısında kalmışlar ve 12. yüzyıldan itibaren Cenova ticaretinde eski Suriyeli tüccar ailelerinin adlarına rastlanmaz olmuştur. Bu arada Kiev'den gelip Orta Avrupa'dan geçen karayolu, deniz yoluyla taşıma maliyetlerinin daha düşük olması ve Güney Rusya'nın işgali nedeniyle kapanmıştır. Artık Orta Avrupa, Doğu ürünleri talebini Venedik ve Cenova'dan karşılamaktadır. Diğer yandan, faiz yasağından kaçış yollarını bulan kimseler de, Musevilerin iş alanına girmektedirler. İtalyan ve Alman tüccar ve kreditorlerinin ilerledikleri her yerde, Museviler sonunda savunmaya çekilmişler ve ticaret alanında sağlam olmaları nedeniyle alanı terk etmek zorunda kalmışlardır." (Heaton 2005: 169-170)

39 "Birleşik Eyaletler endüstrisi 17. yüzyılın sonunda, Nantes fermanının kaldırılmasından sonra (1685) kitlesel bir şekilde gelen Fransız Protestanlarının yardımıyla yeniden atılma geçmiş ve genişlemiştir. Fransız Protestanlarının, Anverslilerin veya Liberyalı Musevilerin göç dalgalarının içine, çoğu zaman önemli sermayelere sahip olan birçok tüccar da karışmaktadır. Hollanda başarısına özellikle Sefarad Musevileri katkıda bulunmuşlardır. Werner Sombart Amsterdam'a kapitalizmi getirenlerin bunlar olduğunu iddia etmektedir. Bu tabii ki aşırıya kaçmaktadır. Buna karşılık, bu insanların örneğin kambiyo ve bundan da fazlası, borsa spekülasyonları alanlarında olmak üzere, kentte ciddi bir destek sağladıklarında kuşku yoktur. Bunlar aynı zamanda iyi danışmanlar, Hollanda'dan Yeni Dünya'ya ve Akdeniz'e uzanan iş ağlarının kuruluşunu başlatan kişiler olmuşlardır. Hatta 17. yüzyıl İngiliz risale yazarı, Amsterdamlı tüccarların bu insanları yalnızca ticari çıkarları uğruna çağırıldıklarını düşünmektedir; böylece Museviler ve diğer yabancılar, kendi dünya ticaretlerini onlara açmışlardır. Ama Museviler uyanık işadamları olarak, her zaman ekonominin başarılı olduğu alanlara doğru gitmekte değiller midir? Eğer bir ülkeye geliyorsa, burada her şey iyi veya daha iyi gitmektedir. Eğer geri çekiliyorsa, burada her şey kötü ve daha kötü gitmektedir. Museviler 1653'e doğru Amsterdam'dan ayrılmaya mı başlamışlardır. Her halükârda bundan otuz yıl kadar sonra 1688'de Guillaume d'Orange'nin peşinden İngiltere'ye gitmişlerdir. Acaba bunun anlamı, Amsterdam'ın görünüşe rağmen bu dönemde, yüzyılın ilk on yıllarından daha kötü bir durumda mı olduğudur? Ancak, Amsterdam'ı yapanlar yalnızca Museviler değildir. Avrupa'nın tüm ticari piyasaları dünyanın merkezi olacak veya zaten olmuş olan kente kendi paylarına düşeni vermişlerdir. Başrol açıkçası Anvers'e aittir. Anvers teslim olurken tüccarları için kentte kalma veya mal varlıklarıyla birlikte ayrılma olanağı sağlamıştır. Böylece Hollanda'ya sürgün gitmeyi tercih edenler, beraberlerinde sermayelerini, uzmanlıklarını, ticari bağlantılarını ve Amsterdam'ın hızlı kalkış nedenlerinden birini götürmüşlerdir. Ama bu başarının koşullarını yaratan, insanları buraya çeken unsurlardan biri de Hollanda'nın altınları değil midir?" (Braudel 1993: 158)

40 "Musevi zekâsı bugün dünya ölçeğinde bilinmektedir. Amsterdam'da hisse senetlerinin erteleme ve pirimleri üzerindeki oyunları yöneten kişiler haline geldikleri kesindir; ama bu işlemlerin başlangıcında, İsaac Lemaire gibi, Musevi olmayan kişiler görülmekte değil midir?" (Braudel 2004: 137)

yılında kurulan Amsterdam bankası⁴¹ da, ticari bir şirket gibi işlemlerde bulunmuş ve gerektiği anda siyasal iktidara finansal destek vermiş olsa da, topladığı mevduatlarıyla ve giriştiği işlem hacmiyle kısa bir sürede rakiplerinin önüne geçmiştir. Musevilerin 16. yüzyılda Hollanda'ya ve 17. yüzyılda da İngiltere'ye yerleşmeleri⁴², önce Amsterdam'ın ve sonra da Londra'nın ekonomik merkez haline gelmesini sağlamıştır. Musevilerin yerleştiği her ülke ve şehirde ekonomik gelişmenin olduğunu, ayrıldığı her yerin de ekonomik gerilmeye uğradığını belirten Sombart'ın temel görüşüne⁴³ göre; Museviler modern kapitalizmin kurucusudur, Kuzey Avrupa ülkelerine yayılan Museviler buralarda kapitalizmin öncüsü olmuşlar; tıpkı bir yerden başka bir yeri aydınlatarak geçen güneş ışınları gibi Museviler de dağıldıkları her yere rasyonel ekonomik faaliyeti yerleştirmişlerdir.

Rasyonel ekonomik faaliyetin⁴⁴ oluşturucusu veya eylemcisi olarak kabul ettiği Musevilerin, çıktıkları her yere geriliğin ve fakirliğin egemen olduğunu, gittikleri her yere gelişmenin ve zenginliğin geldiğini içeren Sombart'ın tezi; 1492'de İspanya'dan, 1495-97'de Portekiz'den, 1492'de Sicilya'dan, 1550'de Cenova ile Venedik'ten çıkarılan Musevilerin önce Hollanda'ya ve sonra da İngiltere'ye yerleşmelerini delil olarak öne sürmüştür. Oysa Osmanlı ülkesine gelen Museviler, sanayileşme hamlesini

41 "Amsterdam'da kurulan borsa aracılığı ile yürütülen finansal işlemlere, bankacılık ve diğer parasal kuruluşların yardımcı olması da katkıda bulundu. Amsterdam 17. yüzyıl boyunca dünyanın bir numaralı finans merkezi oldu. Ticaret ve endüstriden elde edilen yüksek kârlar buraya sermaye çekti ve artan kredi imkânları sağladı. Düşük faiz hadleri ile yüksek kârlar arasındaki fark, her müteşebbisin iştahını kabarttı. 1609 yılında kurulan Amsterdam Bankası, piyasaya akan sermaye ile yatırımcıları buluşturma görevi üstlendi. Buna ek olarak, para transferi, borç verme ve bazı para değişim işlerinde de bulundu." (Küçükkalay 2014: 329)

42 "Kapitalizmin ticari ve mali şekillerinin Hollanda ile İngiltere'de, Fransa'dan önce gelişmesinin nedenlerini araştırmak yerindedir. W. Sombart, bu konuda belli bir görüş ileri sürmüştü. Sombart'a göre temel neden Musevilerin 16. yüzyılda Hollanda'ya 17. yüzyılda İngiltere'ye yerleşmiş olmalarıydı. 17. ve 18. yüzyıllarda Musevilerin büyük deniz ticaretinin gelişmesinde önemli rolleri olduğu açıktır. Fakat Musevilerin Amsterdam'a yerleşmeleri 1593 yılından sonradır. Oysaki o tarihten önce de Hollanda yine güçlü bir denizci millettir. İngiltere'ye Musevi akını da, bu memleketin 17. yüzyıl başından beri güçlenmekte olmasından sonraydı. Daha girişken, gayretli ve özellikle daha çalışkan olan Musevi, Hıristiyan meslektaşlarını yenebilmişti. Musevi, işlerini yürütmede hesaplı risklere katılmaktan da çekinmemişti. Durumlarının kararsız olmasına aldırmadan Museviler, her yerde şubeler açacak kadar işlerini genişletmişlerdi. Gelecek yüzyılda şube açmada Musevilerin daha da cesur oldukları görülecektir." (See 1972: 92)

43 "W. Sombart'ın teorisi içinde gerçekten sağlam görünen noktalar çoktur. Bunları belirtmek iyi olacaktır. Kamu malîyesine ilişkin işlemlerde aracılık edenlerin sermaye birikiminde etkili oldukları sağlam bir tespittir. Gerçekten papalık, krallık gibi birer çeşit kamu otoritelerinin hesabına vergi ve resimleri toplayanların kapitalizmin gelişmesindeki yararlılıkları apaçıktır. Öte yandan laik veya dinsel kişilerin taşınmaz mallarının türlü gelirlerini toplayanların da sermaye birikiminde etkileri büyük olmuştur. Lombartların ve Musevilerin uyguladıkları biçimdeki faizli borç vermelerin, kapitalizmin önemli kaynaklarından birisi olduğu görüşünde W. Sombart'la birliğiz. Fuggerler örneğinin ispatladığı gibi maden işletmeleri de sermaye birikiminde hayli etkili olmuştur. Sömürge ticareti başlangıçta W. Sombart'ın değindiği gibi savunma gücünden yoksun ilkel toplulukların soyulmasından başka bir şey değildi. W. Sombart'ın dediği gibi, biz zengin olduk, çünkü topluluklar bizim için insanlarını kaybetmişler." (See 1972: 40)

44 "pekçok kere, en zor ekonomik sorunlarla ilgili en deneyimli tüccarlar gibi çıkar hesabı yaparak ve en bilge iktisatçılar gibi görüşler ileri sürerek tartışan Talmud doktorlarının ifadeleri, hiç yanlış anlamaya meydan vermeksizin, daima en yüksek kazanç peşinde koşmayı öğütledikleri sonucuna varılabilir. Büyük bir çoğunluğu tüccar veya finansör de olan Rabbilerin, modern kâr elde etme uygulamasını öğütlemiş ve açıklamış oldukları Talmud pasajlarını derlemek, herkese kesinlikle büyüleyici gelecektir. Bu konuyla ilgili iki çarpıcı örnek vereceğim: Rabbi İsaac, kazanç hedefi olan her kişinin parasını sürekli dolaşımda tutması gerektiğini öğretmiştir. Rabbi İsaac, bir kimsenin servetini üç kısma ayırmasını, birini toprağa yatırmasını, biriyle taşınabilir mallar almasını ve üçüncü kısmını ise elinde hazır nakit para olarak tutmasını öğütlemiştir (Baba Mezia, 42a). Rav ise, oğluna sunuları tavsiye etmiştir: Mallarını daha alırmaz hemen sat hiç bekletme (bu öğüdün anlamı hızlı devir değil de nedir). Önce para cüzdanını aç ve sonra buğday çuvalının ağzını gevşet ve bir önce biracıya teslim et." (Sombart 1911: 149)

başlatamamıştır⁴⁵. Sombart'ın tezine göre, Portekiz'den çıkarak Amsterdam'a⁴⁶ yerleşen Musevilerin rasyonel ekonomik faaliyetleri sayesinde, Hollanda'nın ekonomik gelişmesi hız kazanmış ve kapitalizmin muazzam yükselişinin göstergesi haline gelmiştir. Antwerp'in dünyanın ticaret merkezi haline gelmesinin ve modern para piyasasının işletilmesinin, İngiltere'de ekonomik canlılığın zirveye çıkmasının ve Fransa'nın da gelişmeleri izlemesinin en önemli nedeni, Sombart'a göre, önce göçmen Museviler ve sonra (açıkça vurgulamasa) da reformla Musevileşen Avrupalı Hıristiyanlardır. Musevilerin yaşadığı yerlerde ekonomik geriliğin olması ve Musevilerin olmadığı ülkelerde de kapitalist gelişmenin tespiti, Sombart'a karşı ileri sürülen eleştirinin odak noktasını⁴⁷ oluşturmuştur. Sombart'a göre, Avrupa'da geçim

45 "Araştırmacıların çoğu tüm dikkatlerini temel sorun üzerinde toplamış, modern uygarlıkta kapitalist sistemin zafelerini belirleyen zorunlu özellikler bütününe ya da merkezi gücün kapitalist ruh olduğunda görüş birliğine varmıştır. Varılan böylesine bir sonuç, sorunu, kapitalizmin kökenlerinden kapitalist ruhun doğasına aktarmıştır. Sombart'ın 'Burjuva' ve bunun İngilizce çevirisi olan 'Kapitalizmin Özü' kitabı, kapitalist ruhu Avrupalı reformistlere değil de doğrudan Musevilere bağlamıştır. Sombart'ın yetersiz fakat iddialı teorisine Alberti de eşlik etmiştir. Kuzey-Batı Avrupa'daki kapitalist ilerlemenin coğrafik açıklaması, Güney Avrupa'dan Kuzeye doğru kitleler halinde göç eden Musevi grupların kapitalist gelişmeye neden olduğu hakkındaki Sombart'ın düşüncesini tamamlar gözükmektedir. Ancak bu açıklama, gerçekliliği henüz daha tam olarak kanıtlanamamış olan Musevilerin ahlaki eğiliminin rasyonel ekonomik yaşama uyumlarını kolaylaştırdığı varsayımına dayanmaktadır. Kaldı ki, Sombart'ın öne sürdüğü hipotezde Museviler 16. asırda Güney Avrupa'dan çıkarılmış Kuzey Avrupa'ya göç etmişlerdir. Oysa gerçekte Musevilerin büyük bir çoğunluğu, kapitalist ilerlemenin görülmediği Osmanlı imparatorluğuna sığınmış; sadece birkaç bin Musevi o da küçük gruplar halinde Batı Avrupa'ya geçmişlerdir. Elbette, diğer yerlere kıyasla çok geniş kapsamda özgürlük sunan ve çok yüksek düzeyde alışveriş olanağı tanıyan ekonomik yapılarıyla Antwerp ve sonra da Amsterdam, Kuzey Avrupa'ya göç eden Musevilere çok daha cazip gelmiştir." (Fanfani 1935: 15, 211)

46 "Amsterdam 17. yüzyılda dünyanın en büyük pazarı olmuş ve 18. yüzyılın büyük bir döneminde de bu durumu koruyabilmişti. Değerli kâğıtlar, senetler üzerine en çok iş yapılan yer de Amsterdam'dı. Çeşitli paraların karşılıklı değerleri Amsterdam'da belirirdi. W. Sombart'ın belirttiği şu fikir son derecede gerçektir: Kapitalist düşüncenin oluşumu, kapitalizmin ilerleyip kendisini kabul ettirmesi için kredinin kurumlaşması ve ekonomik hayatın ticarileşmesi zorunlu idi. Bu iki yönde en çok katkıda bulunanlar, Hollandalılar olmuştur. İngiltere'nin 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyılda denizcilik alanında büyük ilerleme yapması, İngiliz mali kapitalizmi kamçıl原因 ve kumpanyalar kurulmuştu. Büyük kumpanyaların hisse senetlerine stock değil capital denirdi. Ortaklıklar pay sahiplerine sürekli olarak yüksek temettüleri verirdi. Genellikle temettüleri %30'un üzerindeydi. Amerika'daki İngiliz sömürgeleriyle ticaret yapmak için kurulmuş ortaklıkların sermayeleri toplamı 1624 yılında 300.000 Sterlin'e ulaşmıştı. Sombart'ın 18. yüzyılda Amsterdam, Hamburg ve Londra borsalarında kıymetli kâğıtlar üzerinde yapılan spekülasyonların gelişmeleri hakkındaki açıklamaları da ilginçtir." (See 1972: 94)

47 "Museviler kelimesi yerine Musevilik kelimesini kullanacak olursak, Sombart'ın düşüncesinin yanlışlarını fark ederiz. Museviler yerleşmemiş olsa da kalvinizm yoluyla Eski Ahit'in dünyevi idealleri Hıristiyanlar tarafından benimsenmiş ve kesinlikle uygulanmıştır." (O'Brien 1923: 125)

"Kalvinist çizgideki en mükemmel ulusal teokrazi olarak İskoç Presbiteryanlığı, toplumu düzen altına alma konusunda kesin olarak Musevilikle aynı düzlemdeydi. Kapitalizm ile kalvinizm arasındaki bu yakın birliktelik, son üç yüz yıl boyunca ekonomik bakımdan en ileri ülkelerin temel özelliği haline gelmiştir. Fransa'da kalvinist bölgeler sanayi bakımından en ileri sahalardı, kalvinist cemaatler dağıtıldığı zaman yerleştikleri her yerde maddi zenginliğin ve refahın en önemli unsuru olmuşlardır. Hollandalılar İspanyollara karşı direndikleri sırada ve ticari teşebbüsün öncülere haline geldiklerinde, kalvinizm çok önemli bir rol oynamıştır. Presbiteryan İskoçya'da ticari işletme kapasitesi, tartışmasız şekilde kalvinizmden etkilenmişti. İngiliz Puritanizminin gücü Londra nüfusu arasında ve ticaret kentlerinde çok güçlüydü. Kazanç peşinde koşan modern Musevilerin neredeyse hiç bulunmadığı İskoçya'nın durumunda olduğu gibi, Musevilerin olmadığı her yerde Musevilik kalvinizm ve kolları yoluyla benimsenmiş, Eski Ahit'in dünyevilik içeriği Hıristiyanlar tarafından benimsenmiştir. Sombart'ın da ima ettiği gibi, Musevilerin olmadığı bu yerlerde Musevilik idealleri Puritanlık aracılığıyla Hıristiyanlarda rağbet bulmuştur; yoksa Sombart'ın öne sürdüğü gibi Musevilerin yerleştiği her ülke gelişmiş değildir. Hıristiyanlığın bir biçimi olarak kalvinizm sayesinde, Avrupa'da ticaret ruhu serbest kalmış ve sanayinin kapitalist organizasyonu yaygınlaşmıştır." (Cunningham 1964: 69)

"Werner Sombart (1863-1914), gelişmiş kapitalizmin temel özelliklerinden olan ticari işlemlere veya ekonomik hayatın ticarileşmesine Musevilerin çok kolay uyum sağladıklarını belirtmiştir. Sombart, Ortaçağ Avrupasında zulme uğrayan Musevilerin, gizliliği korumak maksadıyla poliçeleri çok sık kullandıklarını ve isimsiz poliçe ve hisse senetleriyle yüksek tutarlarda finansal işlemlere giriştiğini kuramsallaştırmıştır. Şayet antik borç yükü daima iki kişi arasındaki para ilişkisini ifade ediyorsa, isimsiz poliçelerle kişiselikten tam anlamıyla kopulmuş olmaktadır. Sermaye piyasasının kurulmasıyla ve ticaretin geliştirilmesiyle, isimsiz poliçe ile hisse senedi piyasası çok hızlı bir gelişme sürecine girmiştir. Ekonomik hayatın gelişmesi, ulusal ve uluslararası olan bu gibi isimsiz senetlerin etkisine maruz

ekonomisinden değişim ekonomisine geçiş sürecinde⁴⁸ modern kapitalizmin temelini oluşturan, sermayenin paylara bölünmesi ve hisse senetleri olarak borsada alınıp satılması, menkul kıymetler spekülasyonlarının ve kazançlı banka cirolarının rağbet bulması, tüm toplumu bir tüketici kitlesine dönüştüren vadeli satışların uygulanması, tamamıyla, Musevi dehasının veya karakterinin eseridir.

Oysa Marx⁴⁹, kapitalist etkinliğe katıldıkları ölçüde Hıristiyanlara da öncülük yapmış Musevilerin bu dehasını ve kazanca yönelmesini, insanın kendi özüne yabancılaşması olarak görmüştür. Eski Ahit ile kapitalizm arasında güdüsel uyum olduğunu, Puritanizmin kökeninin de Musevilik olduğunu⁵⁰ öne süren Sombart,

kalmıştır. W.Sombart, İspanya'dan ve Portekizden Musevilerin çıkarılması sırasında yanlarına altın ile para almalarına izin verilmediğini belirtir. Buna rağmen İber yarımadasından çıkan göçmenlerin çok kısa sürede Avrupa'nın en önemli finansörleri haline gelmesinin ilk nedeni, W. Sombart'a göre; Simon Ruben tarafından 1207 yılında isimsiz poliçeleri kullanmış olması, pekçok İtalyan kentlerinde ve özellikle de 16. asır Venedik'inde isimsiz senet alışverişine tam anlamıyla Museviler hâkimdir. Kilise kanunuyla faizin yasaklanmış olması ve kazanç peşinde koşmanın da fiili olarak reddedilmesi, Ortaçağ Avrupa'sındaki ticaret ve kredi uygulamalarının temel özelliklerini ortaya koymaktadır. Sombart'ın yazdığına göre, kâr etmek isteyen herkes üzerinde muazzam bir kınama baskısı vardı, ayrıca aşırı servet edinme de yasayla kesinlikle yasaklanmıştı. Sadece, faizli borç bir sermaye geliri halini aldığı ve her çeşit fazladan ödemenin tefecilik olarak kınanmasından vazgeçilmesiyle, para da sermayeye dönüşmüş olur." (Moshenskyi 2008: 14)

48 "Feodal toplumu olgunlaşmış biçimine 11. yüzyılda ulaştı. Feodal toplum oluşumu henüz tamamlanmıştı ki, çözülmesine neden olacak unsurlar da harekete geçmekteydi. Bir kere, çalışma olarak gerçekleşen rant, özgür çalışmanın ortaya çıkması, köylü mülkiyetinin gelişmesi ve ticaretin başlamasıyla aynı ranta ya da para biçimindeki ranta dönüşüyordu. Kapitalizme doğru uzun yürüyüş, birkaç yüzyıla yayılacaktı. Haçlı seferleri, büyük bir zenginlik birikimine vesile oldu. Matbaanın icadı, metalurji alanındaki gelişme, maden kömürünün kullanılması, maden ocaklarında arabanın kullanılması, metal ve tekstil üretiminde belirgin bir ilerlemenin sağlanması 15. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuracaktı. Burjuvazinin oluşması (ticaret ve bankacılık), ulusallığı kendini dayatması ve modern devletin biçimlenmesi, uluslararası ticaretin ve egemenliğin dünya ölçeğinde genişlemesi, üretim ve taşımacılık alanlarındaki teknik gelişmeler, yeni üretim yöntemlerinin devreye sokulması ve yeni zihniyetlerin ortaya çıkması gibi iç içe geçmiş süreçlerdi. Bu uzun yürüyüşün birinci safhasına damgasını vuran, Amerika'nın fethi ve yağmalanması (16. yüzyıl), ikinci safhaya damgasını vuran da burjuvazinin ortaya çıkışıydı (17. yüzyıl)." (Beaud 2003: 17)

49 "Musevi'nin, Hıristiyan'ın ve genel olarak dinsel insanın politik özgürleşmesi; devletin Musevilikten, Hıristiyanlıktan ve genel olarak dinden özgürleşmesidir. Sorun, Musevi olarak Musevi'nin, yani asıl özü dolayısıyla ötekilerden sürekli bir ayrılık içinde yaşamaya zorlanmış Musevi'nin, evrensel insan haklarını elde etme ve diğerlerine bahsetme gücü olup olmadığıdır. Musevi olarak kaldıkça, onu Musevileştiren sınırlanmış özünün, onu insan olarak insana bağlayabilecek insani özüne karşı üstün gelmesi ve onu Musevi olmayanlardan uzaklaştırması kaçınılmazdır. O, bu ayrılık yoluyla, onu Musevi yapan özel özün, karşısında insan özünün silinmek zorunda kaldığı hakiki ve en yüksek öz olduğunu açıklamış olur. O, Musevi olarak kaldıkça, onu Musevi yapan sınırlanmış özün, onu insan olarak öteki insanlara bağlayabilecek insani özüne üstün gelmesi ve onu Musevi olmayanlardan ayırması kaçınılmazdır. Nedir Musevilikğin dünyasal temeli? Pratik gereksinim, özel çıkar. Nedir Musevi'nin bu dünyalık dini? Bezirgânlık. Bu dünyalık tanrısı? Para. Pekâlâ! Bezirgânlıktan ve paradan, bunun sonucu olarak pratik, gerçek Musevilikten özgürleşme, zamanımızın öz özgürleşmesi olabilir. Bezirgânlığın önkoşullarını ve öyleyse bezirgânlık olanağını ortadan kaldıran bir toplum örgütlenmesi, Musevi'yi olanaksızlaştırmış demektir. Musevi'nin özgürleşmesi son tahlilde insanlığın Musevilikten özgürleşmesidir. Museviler, Hıristiyanlar Musevilere dönüştüğü ölçüde kendilerini özgürleştirmiş oldular. Musevi dininin dayanağı, esas olarak nedir? Pratik gereksinim, egoizm. Bu yüzden Musevi'nin tektanrıcılığı, gerçekte pekçok gereksinimin çoktanrıcılığıdır, kenefi bile tanrısal yasanın konusu yapan bir çoktanrıcılıktır. Pratik gereksinimin ve özel çıkarların tanrısı paradır. Para, İsrail'in kiskanç tanrısıdır, önünde başka hiçbir tanrı varlığını sürdürmez. Para insanın tüm tanrılarını aşağılar ve onları metalara çevirir. Para her şeyin evrensel, kendinde oluşmuş değeridir. Bu yüzden de tüm dünyayı, hem insan dünyasını hem doğayı, özgül değerinden yoksunlaştırır. Para, insanın işinin ve insanın varoluşunun yabancılaşmış özüdür ve bu yabancı öz insana hükmeder ve insan da ona tapınır. Musevilerin tanrısı dünyasallaşmış, dünya tanrısı haline gelmiştir. Değişim Musevi'nin gerçek tanrısıdır. Hıristiyanlık Musevilikten çıkmadık ve yeniden onda çözülmüştür. Hıristiyan baştan beri teorize eden Museviydi, Musevi bu yüzden pratik Hıristiyan'dır ve pratik Hıristiyan da yeniden Musevi olmuştur. Hıristiyanlık gerçek Musevilikçe yalnızca görünüşte üstün gelmiştir. Toplum Musevi'nin ampirik özünü (bezirgânlığı ve bunun önkoşullarını) ortadan kaldırmayı başarır başarmaz, Musevi olanak dışı hale gelir. Musevi'nin toplumsal özgürleşmesi, toplumun Musevilikten özgürleşmesidir." (Marx 2009: 15)

50 "Fakirliğe karşı modern Protestan duygusu, zenginliğin dürüst insanlara Tanrının verdiği bir ödül ve fakirliğin de Tanrıdan gelen bir ceza olarak açıkça bildirildiği Eski Ahit'teki Musevilerin inançlarıyla aynıdır. Kapitalist ruhun oluşumunda, mesleki faaliyeti tanrıya ulaştırıp yegane takva yolu olarak algılayan kalvinizmin ve özellikle de Puritanizmin önemi çok büyük olmuştur. Böylece daha önce hiç görülmemiş bir şekilde servet ile başarı, tıpkı Musevilikteki tanrının bu dünyadaki ödülü cezası inancında olduğu gibi, seçilmişliğin işaretleri haline almıştır. Eski Ahit'in her satırı,

Musevilerin Avrupa'daki göç seyri ile bu ülkelerin ekonomik gelişmeleri arasında nedensel bir bağ bulunmuştur. Musevilerin Avrupa'da rasyonel ekonomik faaliyetin öncüleri olduğu ve modern kapitalizmin özellikle banka ve borsa gibi temel kurumlarının oluşturulmasında büyük katkılarda bulunduğu hiç kimsenin inkâr edemeyeceği bir gerçekse de; Musevilerin üstlendiği bu son derece etkili işlevin, modern kapitalizmin zihniyetiyle ve kurumlarıyla işlemeye başladığı andan itibaren zayıfladığı görüşü öne sürülmüştür.

Musevilerin rasyonel ekonomik faaliyetle uyum sağlayan karakterlerini ve kazanç hedeflerine ulaşmadaki dehalarını tarihsel olaylarla açıklama yoluna giden Sombart, eleştirilerin somut hedefleri⁵¹ haline gelmiştir.

SONUÇ

Ortaçağ döneminde başlayan Avrupa'da kapitalizmin gelişmesini ya doğrudan doğruya Musevilerin o ülkede yaşamasına ya da Museviliğin kalvinizm yoluyla benimsenme derecesine yani dünyevileşme arzusuna bağlayan Sombart'a göre;

Musevilerin seçilmiş halk olduğu ve dünyevi şan ile şerefe sahip olarak diğer uluslara kıyasla çok üstün olduğunu vurgulamaktadır. Sombart'ın büyük eserinde öne sürdüğü görüşte, Eski Ahit ile modern kapitalist arasındaki benzerlik öylesine belirgindir ki, kapitalizmin gelişmesi Musevilerin Avrupa'daki dağılmasının bir sonucudur. Kapitalizm ile Musevilik arasında kurulan bu nedensellik bağı bu gün kesinlikle ret edilmektedir. Troeltsch, imalat ve sömürü üzerine kurulan kapitalistin çabası ile, ticaret ve faizcilikle sınırlı kalmış Musevi'nin ekonomik ilgisi arasında kesin farklılığın olduğunu belirtmiştir. 18. yüzyılda hızlı kapitalist gelişme gösteren İskoçya'da Musevilerin bulunmaması eleştirel bir örnek olmuştur." (O'Brien 1923: 54, 124)

- 51 "Sombart'ın tezini delillerini şöyle özetleyebiliriz: 1. Musevilerin İspanya'dan (1492) ve Portekiz'den (1495 ve 1497) çıkarılması, dünya çapında önemlidir. Columbus'un Amerika'yı keşfetmek ümidiyle denize açıldığı günden (3 Ağustos 1492) önce, 300.000 Musevi İspanya'dan çıkarılmıştır. 2. 15. asırda, çıkarılan Musevilerin Almanyanın önemli ticaret kentlerine yerleşmeleri: Cologne (1424-25), Augsburg (1439-40), Strasbourg (1438), Erfurt (1458), Nuremberg (1498-99), Ulm (1499), Regensburg (1519). 16. asırda Musevilerin çıkarıldığı İtalyan kentlerinde (Sicilya 1492, Naples 1540, Cenova ve Venedik 1550) ekonomik gerilemenin başlaması. 3. Musevilerin yerleştiği Hollanda'da, 16. asrın sonlarında kapitalizmin yükselişini gösteren ekonomik gelişmenin başlaması. Portekiz Marranos'tan çıkarılan Museviler, 1593 yılında Amsterdam'a yerleşmişlerdir. 4. Dünya ticaretinin ve finansmanın merkezi olarak Antwerp'in yükselişi, kesinlikle, Museviler Marranos'tan çıktıktan ve Hollanda'nın kentlerine dağıldıktan sonra gerçekleşmiştir. Sombart'ın bu iddiaları kolaylıkla çürütülebilir: 1. Christopher Columbus'un Amerika'yı keşfetmek için yola çıkması ile İspanya'dan Musevilerin çıkarılmasının aynı zamana rastlamasını, Musevilerin çıkarıldığı her ülkenin bir süre sonra ekonomik çöküntüye uğramasını içeren Sombart'ın iddiası, tam anlamıyla gerçek dışıdır. Oysa 16. asırda İspanya ve Portekiz ekonomik çöküntüye uğramak şöyle dursun, 5. Charles ile Emanuel'in hükümlerliği döneminde tarihsel zirveye ulaşmıştır. 2. Philip'in hükümlerliğinin başlangıcında bile İspanya, Avrupa'daki birinci konumdaki gücünü hâlâ devam ettirdiği gibi, Meksika ve Peru'nun servetinin İspanya'ya yetişmesi mümkün değildi. 2. İspanya'dan gelen Musevi göçmenlerin ülkelere dağılımıyla ilgili Sombart'ın verdiği rakamlar, tezini geçersiz kılan nedenlerdir. Sombart'a göre 165.000 göçmen Museviden 122.000 kişi veya yüzde 72'si Osmanlı diyarlarına yerleşmiştir. Gerçekten Museviler kapitalist ruha sahip olmuş veya Güneş gibi görüldüğü her yeri aydınlatmış olsalardı, ekonomik gelişme ortaya çıkmış olurdu. Şayet Sombart'ın belirttiği gibi Hollanda, Hamburg ve İngiltere'ye yerleşen toplam Musevi sayısı 25.000 kişiye, bu insanların hepsinin aynı becerilere sahip olmadığı veya kapitalist ruhu özümsemediği sonucuna varabiliriz. 3. Sombart'ın fark ettiği Musevilerin çıkarıldığı Alman kentlerindeki bu ekonomik çöküşü, tersine nedensel ilişkiyle kolaylıkla açıklayabiliriz. Musevilerin çıktığı bu kentlerdeki çöküşün nedeni, Musevilerin yeteneğinden yoksun kalma değil de, tam tersine kentlerin kendilerinden kaynaklanmaktaydı. Diğer taraftan Musevilerin göç ettiği kentlerdeki zenginliğin nedeni, buralara yerleşen Museviler değil, kentlerin kendi zenginlikleridir. İtalya ve Almanya'da 15. asrın sonu ile 16. asır boyunca Musevilerin ekonomik rolleriyle yapılmış araştırmalar, her iki eleştirel görüşü de doğrulamaktadır. 4. Hollanda örneğine göre, şayet kentlerin ekonomik ilerlemesinin ve zenginlik artışının nedeni Marranos Musevileri olmuş olsaydı, aynı kentlerin 18. asırda aynı Museviler varken uğradığı çöküşü nasıl açıklayacağız? Sombart'ın Hollanda'da Musevilerin önemini aşırı derecede abartmış olduğu, kesindir. Hollanda'daki servet artışında önemli bir payı olan Hollanda-Doğu Hindistan Şirketindeki Musevilerin hissesinin son derece önemsiz olması, Sombart'ın tezini çürüten en önemli bir bulgu olduğu söylenmektedir." (Abram 1953: 62)

Protestanlığın, dolayısıyla kalvinizmin yayılmasından çok önce, kapitalist ekonomik sistemin kendisine özgü iktisat zihniyeti Musevilikten kaynaklanmış, böylece Musevilik kapitalist gelişmede güdüleyici bir güç işlevini kazanmıştır. 15. asra doğru ve 16. asrın sonunda İspanya ve Portekiz'den çıkarılan Musevilerin yerleştikleri her ülkede örneğin Hollanda ve Almanya'nın ticaret merkezlerinde ekonomik ilerleme ve refaha yol açarken, çıkarıldıkları her ülkenin ise daha çeyrek yüzyıl geçmeden ekonomik geriliğe uğradığı düşüncesi, Sombart'ın tezinin dayanaklarını oluşturmaktadır. Dünyanın bütün önemli ekonomik merkezlerine yerleşmiş Musevilerin, çok güçlü akrabalık bağlarını ekonomik ilişkilerle sürekli kılmasını başarılarının temeli olarak açıklayan Sombart; güvene ve dostluğa dayalı şekilde işlerin geliştirilmesiyle, Musevilerin uluslararası ticarete olduğu kadar kredi kurumlarına da hâkim olduğunu açıklamıştır. 16. ile 18. yüzyıllarda ticaretin neredeyse tamamına yakın bir kısmının Museviler veya Musevilerin ortağı olduğu şirketler tarafından yapılıyor olması, Sombart'ın tezine haklılık kazandırmıştır. Sombart'ın kapitalizm tezi, Musevileri rasyonel ekonomik faaliyetin dışında tutan Weber'in mesleki faaliyet kuramının eleştirisi gibidir. Batıya özgü olarak gördüğü ve uhrevi çilekeşlikten dünyevi çileciliğe geçiş olarak tanımladığı rasyonelleşme süreciyle Avrupa'daki kapitalist gelişmeyi açıklayan Weber'in, kazanç maksatlı rasyonel ekonomik faaliyetin dinsel içerik kazandığını açıklayan görüşlerine pek katılmayan Sombart, dinselleşmenin değil de dünyevileşmenin önemi üzerinde durmuştur. Avrupa'da mesleki faaliyette bulunması yasaklandığı için Musevilerin rasyonel ekonomik faaliyette bulunmadığı ve kapitalist gelişmeye hiç katkısının olmadığı iddiasındaki Weber'in aksine, Museviliğin rasyonellik üzerine kurulduğunu veya en azından kazanç maksadını reddetmediğini vurgulayan Sombart, Museviliğin en az Puritanlık kadar kapitalist gelişmeye yol açtığını vurgulamıştır. Museviliği kaynaklarından inceleyen Sombart, özellikle de tanrısal ödül ile cezanın bu dünyada gerçekleştiğini bildiren yazılı metinlerde; zenginliğin övülmesini ve fakirliğin yerilmesini, işlenen her günahın affını sağlayan ve kâhince belirlenen kefaret/kurban bedelinin parasal olarak belirlenmesini Musevileri kapitalist faaliyete uyumlu kıldığını belirtmiştir. Hepsinden de önemlisi Tevrat'ta (Yasanın Tekrarı 14: 25; Levililer 27: 30; Sayılar 18: 24), tanrıya ait olan ve kâhinler sınıfı Levililere verilmesi şart koşulan ondalığın gümüşe çevrilmesinin zorunlu kılınması, Sombart'a göre, Musevileri Avrupa'nın hesabını bilen bankerleri haline getirmiştir.

KAYNAKÇA

- ABRAM, L. (1962). The Jewish Question: A Marxist Interpretation, London
- ATTALÍ, J. (2014). Museviler, Dünya ve Para: Musevi Halkının Ekonomik Tarihi, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul
- BEAUD, M. (2003). Kapitalizmin Tarihi, Ankara
- BRAUDEL, F. (1993). Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV.-XVII. Yüzyıllar: Dünyanın Zamanı, İstanbul
- BRAUDEL, F. (2004). Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV.-XVII. Yüzyıllar: Mübadele Oyunları, İstanbul
- CUNNINGHAM, W. (1964). Christianity and Economic Science, London
- DOBB, M. (1992). Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler, İstanbul
- FANFANÍ, A. (1935). Catholicism Protestantism and Capitalism, London
- GİDE, C. (1905). Principles of Political Economy, Boston
- HEATON, H. (2005). Avrupa İktisat Tarihi, Ankara
- KÜÇÜKKALAY, A.M. (2014). Dünya İktisat Tarihi, İstanbul
- LEON, A. (1950). The Jewish Question, Mexico City
- MARX, K. (2009). Musevi Sorunu, Ankara
- MOSHENSKYİ S. (2008). History of the Bill of Exchange and Promissory Note, New York
- O'BRIEN G. (1923). An Essay on the Economic Effects of the Reformation, London
- SCHUMPETER J.A. (2013). Capitalism, Socialism and Democracy, Routledge, London
- SCHUMPETER J.A. (1954). History of Economic Analysis, Allen Unwin, London
- SEE H. (1972). Modern Kapitalizmin Oluşumu, İstanbul
- SELTZER R.M. (1980). Jewish People Jewish Thought, New York
- SOMBART, W. (1911). The Jews and modern capitalism. Kitchener, Ontario: Batoche Books limited.
- SOMBART, W. (1916). The quintessence of Capitalism. London: T. Fisher Unwin, Ltd.
- SOMBART W. (1996). Economic Life in the Modern Age, Transaction Publishers, London
- WEBER, M. (1921). The Protestant ethic and the spirit of capitalism. New York: Routledge.
- WEBER, M. (1922). Economy and Society. Berkeley: The University of California Press.
- WEBER M. (1950). General Economic History, Illinois